

2020-05

jaargang 51
nummer 05
juni 2020

Maandblad van
Vrijdenkersvereniging
De Vrije Gedachte

De Vrijdenker

Sinds 1856

IN DIT NUMMER ONDER MEER

Angst voor de dood
Liberalisme en naturisme
Georg Elser, die Hitler op 13 minuten na doodde

De lijkwade van Turijn
Een paar gedachten over Corona
De laatste eugeneticus der Nederlanden overleden

De Haagse Verlichtingsborrel

is een maandelijks feestje over helder denken, de moraal en het goede leven. Voor vrijdenkers, atheïsten, humanisten, sceptici en andere belangstellenden.

Café Van Beek, Turfmarkt 6, 2511 CA Den Haag
elke tweede maandag van de maand
20:00-22:00 u., inloop vanaf 19:30 u.
kosten € 3,00
drankjes voor eigen rekening

Kijk altijd op de website
<http://verlichtingsborrel.org>
voor de actuele informatie

Contact: redactie@verlichtingsborrel.org

Bezoek onze
website
devrijegedachte.nl

Bezoek onze
Facebook-pagina
De Vrije Gedachte

COVER

Voor: foto 'Gooilust' in 's-Graveland van René van Elst

Achter: Gedenkteken voor
Georg Elser, zie voor toelichting pag. 12 e.v.

De Vrijdenker

jaargang 51 • nummer 05 • juni 2020

INHOUD

Titel	Auteur(s)	Pag.
Colofon De Vrijdenker/Informatie De Vrije Gedachte	<i>Redactie/Bestuur</i>	2
Voorwoord	<i>Sicco Polders</i>	3
Angst voor de dood	<i>Sicco Polders</i>	4
Een paar gedachten over Corona	<i>Thomas Spickmann</i>	5
Liberalisme en naturisme	<i>Floris van den Berg</i>	7
De lijkwade van Turijn	<i>Jan Willem Nienhuys</i>	9
Georg Elser, een vrije geest die Hitler op 13 minuten na doodde	<i>Anton van Hooff</i>	12
Max Stirner's egoïsme als antwoord op de Covid-19 crisis	<i>Kenneth van Oost</i>	16
De laatste eugeneticus der Nederlanden overleden	<i>Maarten Gorter</i>	19
Wat Fons Tel ons vertelt over Corona	<i>René van Elst</i>	21
De blijde boodschap volgens drs. P.	<i>Anton van Hooff</i>	24
Aanval met verweer, de pastoor en de ketter (3)	<i>P. van Dorp / H. Schutjes</i>	25
Terzijde, Formule 1	<i>Sicco Polders</i>	27
De auteurs van dit nummer/Aanwijzingen voor auteurs	<i>Redactie</i>	28

COLOFON De Vrijdenker

De Vrijdenker is een tien maal per jaar
verschijnend tijdschrift, uitgegeven door de
vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte.

Redactie:

René van Elst – eindredacteur
Raymond van Es
Maarten Gorter – coördinator
Anton van Hooff
Sicco Polders – hoofdredacteur
Thomas Spickmann

Opmaak:

Jaap van Dijk

Adres:

Postadres: De Vrije Gedachte,
Heetakker 59, 3762 AZ Soest
tel. 085 401 6874

E-mail: redactie@devrijegedachte.nl

Website: devrijegedachte.nl

IBAN: NL15INGB0000274551

(Leden- en) abonnementsadministratie:

ledenadministratie@devrijegedachte.nl

Postadres: Heetakker 59, 3762 AZ Soest
tel. 085 401 6874

Kosten (ingegaan 2018):

- Lidmaatschap met abonnement € 62,— p.j.
- Lidmaatschap zonder abonnement € 30,— p.j.
- Abonnement € 36,— p.j.
- Student-lidmaatschap (t/m 25 jaar)
met abonnement € 30,— p.j.
Zie ook de aanbieding onderaan!
- Prijs losse nummers € 3,50

Kopij:

Reacties en nieuwe bijdragen, die betrekking hebben op
het vrijdenken, worden zeer op prijs gesteld. A.u.b.
digitaal aanleveren.

Druk:

Drukkerij Image Team Eemnes
ISSN: 1872-1478

Disclaimer:

*De Redactie van De Vrijdenker wijst erop dat door
auteurs verkondigde meningen niet per se geheel of
gedeeltelijk de mening van de Vrijdenkersvereniging
De Vrije Gedachte en/of de Redactie weergeven.
De inhoud van het geschrevene blijft te allen tijde de
verantwoordelijkheid van de desbetreffende auteur.*

INFORMATIE De Vrije Gedachte

**De vrijdenkersvereniging
De Vrije Gedachte**
is opgericht in 1856
onder de naam **De Dageraad.**

Bestuur:

Stanley Bakker – voorzitter
Jacques Honkoop – penningmeester / vice-voorzitter
Leon Korteweg
Dik Kruithof – secretaris
Fabian van Langevelde

Kruithof - Honkoop - Korteweg - Van Langevelde - Bakker

Adres:

Postadres: De Vrije Gedachte,
Groningerstraatweg 72, 8921 TS Leeuwarden
tel. 06-46035615

E-mail: info@devrijegedachte.nl

IBAN: NL15INGB0000274551

Leden- en abonnementsadministratie:

ledenadministratie@devrijegedachte.nl

Lidmaatschap / abonnement De Vrijdenker:

Zie het nevenstaand Colofon van dit blad.

Internet:

- *Website:*
devrijegedachte.nl
- *YouTube-kanaal:* www.youtube.com/channel/UCGBnWeBAI4MF2n9OnyQqzLw
- *Facebook-pagina:*
<https://www.facebook.com/DeVrijeGedachte>

VOORDEELAANBIEDING VOOR JONGEREN

Ben je atheïst (of denk je erover om het te worden) en jonger dan 25 jaar, profiteer dan van ons aanbod.
Als je je aanmeldt als nieuw lid dan krijg je een heel jaar lang 50% korting op De Vrijdenker. Je betaalt dan dus geen
€ 30,- maar slechts € 15,- voor 10 nummers!
Meld je aan op de site www.devrijegedachte.nl of via info@devrijegedachte.nl en vergeet niet je geboortedatum te
vermelden.

Voorwoord

Langzamerhand krijgen we meer bewegingsvrijheid. Hoe langer de risicovolle fase voorbij lijkt, des te meer kritiek er zal komen op het beleid van de overheid. Want dat de vrijheid massaal is ingeperkt tegen een erg hoge prijs is evident. De toekomst zal uitwijzen hoe hoog de prijs is geweest, wie hem vooral heeft betaald en in hoeverre we permanent aan vrijheid hebben ingeboet. Relevante vragen voor vrijdenkers.

Vanzelfsprekend zijn we nog niet uitgeschreven over de coronacrisis: Thomas Spickmann deelt weer zijn gedachten erover en René van Elst heeft een prachtige repliek op het artikel van Fons Tel uit de vorige vrijdenker. En we hebben een bijdrage uit België: auteur Kenneth Van Oost verenigt in zijn tekst de ideeën van de Duitse filosoof Max Stirner en de coronacrisis.

Voor de lezers die smullen van religiekritiek raad ik het artikel van Jan Willem Nienhuys aan, over de lijkwade van Turijn als symbool voor de volksverlakkerij die religie kan zijn. Verder is er aandacht voor twee prominente vrijdenkers, die op hun geheel eigen wijze opzien baarde. Anton van Hooff vertelt over Georg Elser die Hitler probeerde op te blazen en daar net niet in slaagde. Elser was een vrije geest, zoals ook de net overleden Nederlandse wiskundige Wim Rietdijk. Maarten Gorter laat zijn licht schijnen over de ideeën van Rietdijk, die zowel controversieel als moedig waren. Zoals de meeste vrijdenkers roeide hij tegen de stroom in en wilde hij morele dilemma's aankaarten en bespreekbaar maken, zoals eugenetica en euthanasie, onderwerpen die niet aan actualiteit hebben ingeboet. Dat hij niet altijd even genuanceerd en fijnzinnig te werk ging moge duidelijk zijn na lezing. Of hij daarbij ethische grenzen overschreed? Oordeelt u zelf.

Veel leesplezier!

Sicco Polders - hoofdredacteur

Prijs voor beste artikel 2020

Vrijdenken doen we niet alleen. Zonder structurele dialoog geen kritisch denken, geen structureel denken zonder kritische dialoog. Wij roepen u op mee te praten en te denken door middel van het geschreven woord. Heeft u zich geërgerd aan of verwonderd over iets; of zit u iets dwars en wilt u er vanaf: klim in de 'pen'.

*Schrijf een artikel dat des vrijdenkers is en verbaas ons met uw inzichten. Het beste artikel van 2020 wordt beloond met een eervolle vermelding, eeuwige roem en **een waardebon van € 100,-**. Voor de goede orde: de redacteurs komen niet voor de prijs in aanmerking.*

Stuur uw bijdrage naar de redactie via het e-mailadres: redactie@devrijegedachte.nl

Angst voor de dood

Sicco Polders

Niet vaak is er een acute doodsdreiging voor iedereen. Natuurlijk, de coronacrisis treft armen harder dan rijken en er overlijden meer mannen dan vrouwen en meer ouderen dan jongeren. Maar iedereen loopt een gereede kans ziek te worden en te overlijden. Die kans is groter dan in tijden zonder pandemie. En als we sommige wetenschappers mogen geloven, zitten we nog een hele tijd met dit virus opgescheept, en is de kans niet gering dat er binnen afzienbare tijd een ander virus komt, dat een nieuwe pandemie zal veroorzaken; zeker als we door blijven gaan met het rigoureuze ingrijpen in de natuur en het afbreken van de biodiversiteit.

Niet iedereen reageert hetzelfde op de dreiging. Individen niet en landen niet. Sommige overheden bleven kalm, té kalm, en grepen daarna pas zeer fors in. Andere reageerden acuut met ingrijpende maatregelen. Sommige mensen bleven stoïcijns, anderen raakten in paniek, en velen laveerden daar zo een beetje tussenin. En nog steeds. Maar over het algemeen wordt er gehoorzaamd door het volk. De ernst van de situatie is begrepen: we kunnen hier allemaal aan overlijden, zeker de kwetsbaren onder ons. Zelfs de enorme aanslag op de economie waardoor we afstevenen op een recessie van ongekennde properties en, volgens sommigen, een mondiaal failliet, doet (nog) niemand muiten. We blijven huiverig om de boel langzamerhand weer vrij te geven, want stel dat...

Epicurus

Ten grondslag aan deze houding, aan al die beschermen-de maatregelen, aan al die hygiëne-eisen, aan de afstandscriteria, en aan onze grote bereidheid privacy en vrijheid in te leveren, ligt onze wil te blijven leven. Of beter gezegd, onze wens vooral niet ziek te worden en te overlijden. Maar waarom is het eigenlijk zo erg om dood te gaan? Als er nu iets is waar alles wat leeft mee wordt geconfronteerd, is het wel de dood. Ook wij mensen. Niemand uitgezonderd. Maar als we er goed over nadenken is de angst voor de dood een irrationele angst. Bang zijn om ziek te worden en een lange lijdensweg te moeten afleggen, die angst is niet onredelijk. Lijden wil niemand, zeker niet voor een langere periode, tenzij er iets

goeds uit volgt. En de dood wordt niet als goed beschouwd, althans niet voordat het lijden begint. Pas na lang en hevig lijden wordt de dood een vriend. Maar zouden we ons niet al veel eerder moeten verzoenen met de dood? Dat zou veel kopzorgen schelen.

De Griekse filosoof **Epicurus** (–341/–270) wilde aantonen dat de angst die wij hebben voor de dood ons niet alleen in de weg zit (behalve als u uit een reflex hevig remt als u met honderd kilometer per uur tegen een boom dreigt aan te knallen: dan is de angst

voor de dood wel een uitkomst), maar ook onnodig is. Ik citeer de Oude Griek:

Het verschrikkelijke kwaad dat er is, de dood, raakt ons in het geheel niet, aangezien de dood er niet is zolang wij bestaan en wij niet bestaan zodra de dood komt. De dood raakt zodoende de levenden én de gestorvenen niet, aangezien hij er voor de levenden niet is en de doden niet meer bestaan.^[1]

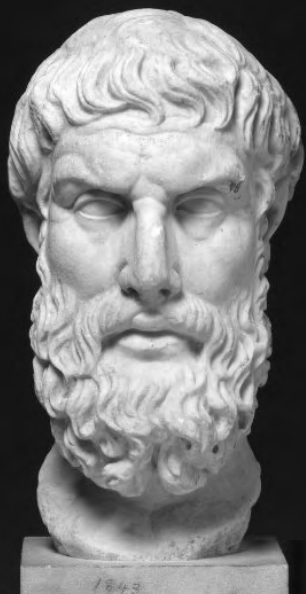
Epicurus stelt dat de dood op zichzelf geen kwaad is, want om iets als kwaad te ervaren, moeten we het wel kunnen ervaren. De dood is echter het einde van alle ervaring. Epicurus heeft een punt. Dus waarom dan toch die angst? Of zijn er, afgezien van psychologische redenen – bijvoorbeeld dat we de angst koesteren, of onszelf aanpraten omdat we ergens voor zouden moeten boeten, of omdat we ons wellicht zonder angst en zorgen dood vervelen – toch goede, rationele redenen waarom we wel aan het leven hangen, en alles ervoor over hebben niet te overlijden? En dat de dood dus wel degelijk een kwaad is, zoals zo vaak door ons gedacht? Om dat aan te tonen volg ik de redenering van de Amerikaanse denker Thomas Nagel (1937).

De dood als kwaad

Epicurus zag de dood niet als kwaad. In mijn essaybundel *Met Montaigne in het achterhoofd*^[2] schreef ik al dat er meer redenen zijn om de dood niet als kwaad te beschouwen, naast dat het het einde van alle ervaring is. Montaigne noemde er een paar. Bijvoorbeeld, de onvermijdelijkheid ervan ('doodgaan moeten we allemaal'). Maar ik stelde: "De onvermijdelijkheid van een uitkomst hoeft niet van gunstige invloed te zijn op de kwaliteit van de uitkomst."^[3] Dat ik onvermijdelijk pijn ga krijgen na een zware operatie maakt het in ieder geval niet minder erg. Ook dat we maar één keer dood gaan, zoals Montaigne wel terecht opmerkt, betekent niet dat het minder erg wordt. Zelfs al zou die ene niersteenaanval die ik ooit had eenmalig blijken, minder erg wordt ze er niet door.

Veel gelovigen geloven dat er een leven na de dood is, waardoor de dood inderdaad zijn slechtheid kan verliezen. Maar ik, evenals **Thomas Nagel**, geloof niet in een leven na de dood. Blijft over dat de dood, zoals net al genoemd, alleen geen kwaad is als het het einde van lijden betekent; wat neerkomt op Epicurus' redenering. Het verlossen van het lijden door de dood is immers alleen een verlossing omdat de dood alle ervaringen ontnemt, ook die van lijden.

Nagel ziet de dood wel als kwaad, ook al ontnemt die al onze ervaring. In *Death* uit 1970 wil hij aantonen

dat de dood ‘een kwaad’ is, óók voor de overleden persoon zelf. Want een persoon is volgens Nagel meer dan zijn tegenwoordige bestaan. Iedereen is ook zijn of haar geschiedenis en mogelijkheden. Ik ben niet alleen Sicco die nu leeft en dit typt, maar ook Sicco die vijf jaar oud was en nog niet kon schrijven en Sicco die misschien ooit wel een roman gaat schrijven. We gaan de fout in als we bij het zien van een overleden persoon zeggen: “Ach, er wordt niets meer ervaren dus de dood kan niet erg zijn voor deze persoon”. Nagel stelt dat we ook kunnen bedenken hoe de persoon had kunnen zijn. Ook al ervaart de persoon in kwestie niet dat hij geschaad is, namelijk beroofd van zijn mogelijkheden, al is het alleen al langer leven, of meer tijd doorbrengen met dierbaren, hij of zij^[4] is wel degelijk geschaad. Vergelijk het met achter onze rug bedrogen of beledigd worden. Al hebben we er geen weet van, het is slecht voor ons. Is dat ook niet een van de redenen om een testament te eerbiedigen? De overleden persoon merkt er niets van dat zijn wil niet wordt nageleefd. Dat we dat wel doen, is dat alleen omdat het notarieel is vastgelegd of om ons gemoed te sussen? Of doen we het ook omdat we vinden dat diegene die het testament heeft opgesteld en nu overleden is, erbij gebaat is dat zijn laatste wil wordt uitgevoerd? Ik denk van wel. En als de overledene ergens bij gebaat kan zijn, zoals respectvolle omgang met zijn dode lichaam, kan hij ook geschaad worden. Bijvoorbeeld door zijn

laatste wil niet te eerbiedigen of door zijn lichaam bij het vuil te zetten. Wat abstracter gezegd: het subject is er niet meer na de dood, maar kan desondanks nog wel geschaad worden. Volgens Nagel is het schadelijke van de dood het ontnemen van het goede van het leven, en ook het leven zelf. Juist dat we niet meer kunnen ervaren is het kwalijke van de dood; waren we immers blijven leven dan hadden we meer ervaren.

En nu?

Ik weet niet of Nagels redenering u heeft overtuigd. Zelf twijfel ik. Niet kunnen ervaren dat we niet meer kunnen ervaren en meer hadden kunnen ervaren, lijkt me nog steeds geen kwaad. Maar ik ga wel erin mee dat het hebben van ervaringen waardevol is, en dat het in de regel beter is meer ervaringen te hebben dan minder. Sommige ethici vinden tijdens deze coronacrisis dat triage, het selecteren van zieken op basis van de kans op herstel, zoals dat een jongere met veel kans op het overleven van de intensive care voorrang moet krijgen op een ouder persoon met minder overlevingskans, een terecht middel kan zijn. Omdat we het er veelal over eens zijn dat een ouder iemand de kans heeft gehad oud te worden. Dat moeten we een jonger iemand niet ontnemen.

Ten slotte, stel dat u zich meer voelt aangesproken tot de houding van Epicurus: wees niet bang voor de dood want de dood als einde van alle ervaring is niet iets om bang voor te zijn. Vraagt u zich dan eens af waarom we de soms verregaande maatregelen niet massaal aan onze laars lappen. De angst voor de dood zit diep in ons verankerd; of dat terecht is, laat ik aan u. Maar u komt er niet mee weg door te stellen dat die angst niet de angst is voor de dood zelf, maar eigenlijk de angst voor het doodgaan. Want... zou uw angst voor het doodgaan even groot zijn als het niet zou leiden tot de dood?

[1] Epicurus, De grondbeginselen van het goede leven, Bert Bakker Uitgeverij, Amsterdam, 2005, p.18.

[2] Polders, S.A, Met Montaigne in het achterhoofd, Uitgeverij U2pi, 2018, p.53.

[3] Ibid.

[4] Ik zal eenmalig dit onderscheid aanbrengen en verder ‘hij’ gebruiken.

Een paar gedachten over Corona (2)

Thomas Spickmann

In de laatste uitgave van de Vrijdenker verscheen van mij een artikel met de titel ‘Een paar gedachten over Corona’. Nu wij ons al meer dan twee maanden in de periode van de Coronacrisis bevinden zijn er aanvullende gedachten bijgekomen die ik hier wil delen. Daarom mag dit stuk

als vervolgartikel beschouwd worden.

Laten wij eerst op de veranderingen ingaan die in veel landen nu afgekondigd worden en deels al gerealiseerd zijn. Wij hebben inmiddels de zwaarste tijd achter de rug, d.w.z. de lockdown waarin iedereen opgeroepen werd om zo veel mogelijk thuis te blijven en hygiëne te

waarborgen ter voorkoming van verdere verspreiding van het virus, met als doel dat de bezetting van de IC-afdelingen van de ziekenhuizen niet zo hoog wordt dat patiënten overlijden die onder gunstigere omstandigheden gered hadden kunnen worden. Veel economische activiteiten met te grote besmettingskans zijn daardoor stil komen te liggen. Stapsgewijs worden nu grenscontro-

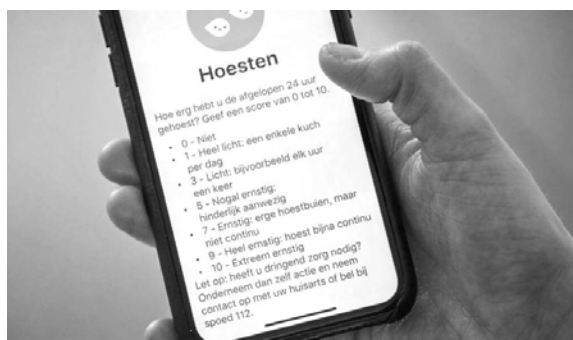
les verminderd en kapsalons of restaurants mogen weer opengaan. Ik ervaar dit als 'dooiweer' na een 'koude periode'. Gevoelsmatig doet mij dit een beetje aan de tijd van eind jaren tachtig van de laatste eeuw herinneren. Toen stortten alle communistische regimes in Europa in met grootschalige politieke hervormingen ter democratisering en opengaan van grenzen t.b.v. meer vrijheid tot gevolg. Het meest indrukwekkende voorbeeld hiervan was de val van de Berlijnse muur, het einde van de DDR en de Duitse eenwording. Uiteraard kan dit niet echt met elkaar vergeleken worden. De Koude Oorlog duurde veel langer dan de Corona-lockdown. Afgelopen eeuw werden vrijheden flink ingeperkt om voor eeuwig een totalitaire ideologie als machtsbasis overeind te houden. De val van het communisme stond nooit gepland. In 2020 hebben wij daarentegen met een noodsituatie te maken waarin burgerrechten in het belang van de volksgezondheid tijdelijk beperkt worden met de hoop dat dit op gegeven moment helemaal voorbij is.

Onze politici zijn zich in tegenstelling tot eerdere communistische machthebbers ervan bewust dat men mensen niet eindeloos kan opsluiten. Hoewel het Corona-virus nog aanwezig is omdat er geen vaccin bestaat, worden versoepelingen afgekondigd met de bedoeling dat wij ons aan bepaalde regels ter voorkoming van te veel besmettingen blijven houden. Men probeert een aantal sectoren zoals toerisme en horeca voorzichtig onder de veranderde omstandigheden weer op gang te brengen omdat veel mensen ervan afhankelijk zijn. Het is niet mogelijk om onbeperkt het standpunt in te nemen dat het redden van mensenlevens absoluut voorrang tegenover economische activiteiten moet hebben. De indruk zou gewekt worden dat beide fenomenen los van elkaar staan. Het is echter zo dat inkomsten nodig zijn om de zorg overeind te houden waarin zo veel mogelijk patiënten gered kunnen worden.

Daarom moeten stapsgewijs alle branches weer hun kans krijgen zodat voldoende ziektekostenbijdragen geleverd kunnen worden.

Deze laatste gedachte is van de Duitse filosoof Michael Schmidt-Salomon afkomstig. Hij is woordvoerder van de evolutionair-humanistische Giordano Bruno Stichting. De bijbehorende denktank bestaat uit wetenschappers uit allerlei disciplines (bijvoorbeeld filosofie, geschiedenis, politiek, psychologie of evolutiebiologie). Hun doel is het bevorderen van een betere mondiale samenleving op basis van de huidige wetenschap; massale religiositeit hoort daar uiteraard niet bij. In het algemeen doet de stichting op dit moment geen uitspraken over de Corona-crisis. Onder de denktankleden bestaat te weinig eensgezindheid over dit onderwerp. Wij lopen tegen het probleem aan dat men nu nog te weinig over het virus weet.

Schmidt-Salomon stelt dat de politici in de oncomfortabele positie zitten dat zij met halve kennis hele beslissingen moeten nemen.

Dit zijn de drastische maatregelen waarmee wij sinds meer dan twee maanden geconfronteerd worden en die eventueel hier en daar ter indamming van het virus nog aangevuld worden. Maar moet het ont-

wikkelen en het massale downloaden van de Corona-app erbij horen? Het is de bedoeling om besmette personen op te sporen en ook degenen die contact met ze hadden om vervolgens de betrokkenen in quarantaine te sturen. Ik ben daarover niet goed te spreken. Op deze wijze worden in mijn beleving burgers te veel door de overheid via hun smartphones gevolgd; dit gaat ten koste van hun privacy.

Ik heb al in het najaar van 2017 in een artikel voor de Vrijdenker mijn zorgen over toenemende digitale observatie geuit. Wij gebruiken al sinds geruime tijd allerlei digitale hulpmiddelen die ons het leven vergemakkelijken. Te denken valt aan het betalen met pinpas, bestelling van producten via internet, vooraf ingevulde belastingaangifte of de OV-chipkaart. Dit alles is comfortabel en voor ons vanzelfsprekend geworden. Keerzijde is echter dat wij veel data over onszelf prijsgeven waartoe de overheid toegang heeft, zodat de burgers steeds transparanter worden. Door de verspreiding van de Corona-app wordt dit nog bonter gemaakt. Ondanks de belofte van politici dat de privacy zo veel mogelijk gewaarborgd zal blijven, blijf ik sceptisch. Computers van de overheid kunnen door criminelen gehackt worden. Bovendien kunnen mensen op een subtile manier gedwongen worden om de applicatie op hun smartphones te installeren. Wie dit nu al in diverse landen niet doet mag bijvoorbeeld niet in een trein stappen. De officiële redenering is dat in dat geval niet voldoende aangenomen kan worden dat iemand gezond is en dat dan een te grote kans op besmetting van medereizigers bestaat. Ik raad mensen

aan om ten aanzien van dit gevoelige onderwerp waakzaam te blijven zodat de nodige maatschappelijke discussie in stand gehouden wordt.

Hiermee wil ik mijn artikel afsluiten. Eventueel verschijnt in een volgende uitgave van de Vrijdenker van mij een nieuw stuk over de Corona-pandemie na het verkrijgen van mogelijk verdere inzichten.

Liberalisme en naturisme

Floris van den Berg

Zolang mensen elkaar geen schade berokkenen is alles geoorloofd – dat is de essentie van een liberale samenleving, door Karl Popper ook wel aangeduid als de open samenleving. Maar als dat de kern van een liberale samenleving is, waarom is het dan in alle liberale samenlevingen verboden naakt over straat te gaan of naakt te recreëren, behalve op de spaarzame daarvoor aangewezen plekken? Welke schade wordt er berokkend wanneer iemand bloot rondloopt? Mensen zullen zeggen: bloot geeft aanstoot. OK, maar is aanstoot geven dan hetzelfde als schade berokkenen? En wie bepaalt wat aanstoot geeft? Voor mij als veganist zijn leren schoenen en bontkragen aanstootgevend.^[1] Maar ook broekrokken, stropdassen en Crocs. In het theocratische Iran controleert de modepolitie of vrouwen zich wel genoeg verhullen. In feite is die politie er in Nederland ook, alleen is de mate van verhullen minder en de strafmaat milder. Maar toch treedt de politie in liberale landen op als modepolitie wanneer de kleding te weinig verhuult.

Voor liberalen is de vrijheid van expressie een kernwaarde. Mensen mogen zich vrij uitdrukken op de wijze die hen belijft. De vrijheid van expressie gaat dus over kunst en cultuur, over de media, maar ook over hoe je je huis inricht, wat je hobby's zijn en hoe je er uitziet.

Tot ver in de twintigste eeuw was er een behoorlijk strikte maatschappelijke censuur, denk aan de ophef over en het verbod op *Lady Chatterley's Lover* (1928) van D.H. Lawrence. In veel liberale landen is de censuur op kunst en cultuur grotendeels weg. In Nederland is de vrijheid van drukpers zo groot (of zelfs doorgeschoten) dat zelfs boeken die daadwerkelijk aanzetten tot haat en geweld zoals *Mijn strijd*, de Bijbel en de Koran vrij te

krijgen zijn. Ook de omstreden boeken uit de wereldliteratuur met als notoir hoogtepunt het werk van Markies De Sade zijn vrij verkrijgbaar. Maar de tolerantie voor bloot in de openbare ruimte is desondanks laag. Onder het mom van openbare eerbaarheid wordt bloot zelfs zoveel mogelijk uit de publieke ruimte verdreven. Dat staat haaks op het liberale grondprincipe dat alles toegestaan is, mits er geen schade aan anderen wordt berokkend. En het aanstoot geven aan anderen is nu net wat niet onder het schadeprincipe valt. Immers, als het subjectieve begrip 'aanstoot nemen' wordt meegenomen in de liberale samenleving, dan zitten we in een mum van tijd in een samenleving als die in Iran. Er zijn altijd wel mensen die ergens aanstoot aan nemen. Nu kun je zeggen: we moeten in een liberale samenleving rekening houden met

waar de meerderheid aanstoot aan neemt. Maar dat geeft problemen: stel dat een meerderheid van de bevolking aanstoot neemt aan homoseksuelen of specifiek aan het hand in hand lopen van homoseksuelen. Moeten homoseksuelen dan uit het publieke domein verbannen worden? Of, ander voorbeeld, stel dat een meerderheid van de mensen aanstoot neemt aan roodharige mensen. Moeten roodharigen dan gedwongen worden hun haar te verven, een pruik te dragen of hun haar af te knippen? Of als een meerderheid aanstoot neemt aan het zien van gehandicapte mensen, moeten deze dan maar binnenblijven? Het liberale antwoord is pertinent nee! Liberalisme staat voor de vrijheid van het individu en richt zich tegen de paternalistische dwingelandij van de meerderheid. Aanstoot nemen is de troef die mensen trekken om paternalistische dwang op gedrag van anderen uit te oefenen. Een liberale levenskunst is een vereiste om goed te kunnen functioneren in een liberale samenleving. In een liberale samenleving loop je constant het gevaar aan iets blootgesteld te worden waar jij aanstoot aan zou kunnen nemen. Deze liberale levenskunst komt mensen niet aanwaaien. Het staat haaks op het paternalisme van religie waarbij men gedrag dat men zelf afkeurt, ook wil verbieden voor anderen.

Dikke huid

In een liberale maatschappij moet je juist leren om te gaan met dingen waar jij aanstoot aan neemt. Dat kan op verschillende manieren. Ten eerste door de categorie dingen waar je aanstoot aan neemt, te verkleinen – dus door je te ontdoen van de irrationele taboes en verboden die door de cultuur en de religie voorgeschreven worden. Ten tweede door een dikke huid te kweken. Zo van: 'OK, dit vind ik walgelijk, maar als anderen dat wel willen zien of doen dan moeten ze dat zelf weten.' Ik heb dat met voetballen, wielrennen en op verjaarsvisite gaan. Oftewel: maak je niet druk! Ten derde, door weg te kijken. Als je je ergert aan een programma op de tv: zap weg. Als je je ergert aan een boek: leg het weg. Als je je ergert aan hoe iemand eruit ziet, kijk weg. Liberalen moeten zich niet druk maken over aanstootgevend gedrag, alleen als er sprake is van schade of het oproepen tot geweld (een reëel risico op schade), dan moet de uitvoerende macht (politie) ingrijpen om (potentiële) slachtoffers te beschermen.

Het heeft er alle schijn van dat de taboes op publiek naakt zoals die er nu nog zijn, de erfenis zijn van een door het christendom beknotte samenleving. Veel andere taboes en verboden zijn langzaam en één voor één bevochten op de religieuze achterlijkheid en dwingelandij: het recht op crematie, abortus, euthanasie, softdrugs, vrije toegang tot anticonceptie, homohuwelijk en seksuele voorlichting op scholen. Maar er zitten dus nog hardnekkige illiberale onvrijheden en inconsistenties in de liberale samenleving. (Monarchie is een ander voorbeeld. Als iedereen gelijk is, dan is een erfelijke monarchie een anachronisme.)

Tolerantie

Er zijn twee manieren waarop een liberale samenleving met mensen, die bloot willen lopen, om kan gaan. Ten eerste door ruimte te geven aan besloten naturisme. Dus naturisme mag wel, als het maar compleet afgezonderd is van de rest van de samenleving. Dat is grotendeels zoals het op dit moment in veel liberale landen is geregeld. Er is een naturistische subcultuur, met afgelegen naaktstranden, afgesloten naaktcampings en afgesloten wellness centra. Daarbinnen mag bloot; daarbuiten niet. De tweede manier is om het concept van openbare zedelijkheid veel minder belang toe te kennen. (Ik kom terug op waar de liberale grenzen van openbare zedelijkheid liggen.)

Op de tweede manier gaat het om het stimuleren van een veel grotere mate van bloottolerantie in de openbare ruimte. Mensen kunnen aanstoot nemen aan hoe anderen erbij lopen, gekleed dan wel ongekleed, maar de politie hoeft niet in te grijpen. Zoals de politie ook niet erbij betrokken wordt als vrouwen broekrokken dragen. Of neem travestie: als mannen zin hebben om zich in vrouwenkleden in de openbare ruimte te begeven, dan is dat volkomen legaal. Ik neem aan dat liberalen dat ook van mening zijn.

Toch bestaat er in onze liberale samenleving best een taboe op het door mannen dragen van vrouwenkleding. Sinds enige decennia zijn vrouwen massaal mannenkleding gaan dragen. Het is zo normaal dat niemand meer beseft dat de broek ooit taboe was voor vrouwen. Vrouwen kunnen nu dus kiezen tussen broek of rok. Voor mannen is die keuzevrijheid er veel minder. Niet dat het verboden is om als man een rok te dragen, maar er rust een groot sociaal taboe op. Toch zijn er wel degelijk mannen die jurken dragen: moslims, monniken en priesters lopen in lange jurken, terwijl zij toch het luidst protesteren tegen mannen die in vrouwenkleden lopen. Toen ik werkte aan mijn feminismeboek en ik me aldus bezighield met emancipatie van kleding, heb ik enkele malen een rok gedragen. Ook ben ik met een rok naar mijn werk op de universiteit gegaan en heb er ook college in gegeven (over liberalisme). Het voelde alsof ik geheel ontkleed een druk zwembad binnenkwam. Ik had het gevoel dat iedereen naar mij keek en dat iedereen zich afvroeg waarom ik een rok droeg of dat er tenminste een gedachte opging van 'Hé, die draagt een rok!'. Zelf vond ik dat de rok mij niet slecht stond. Maar ik voelde me opeens van alle kanten bekeken. Van een bijna onzichtbaar of in ieder geval onopgemerkt persoon, voelde ik me nu zeer opgemerkt. Toch waren de reacties liberaal: noch mijn collega's noch mijn studenten zeiden er (tegen

mij) iets over. In de cursusevaluatie merkte een student op bij de vraag 'wat is je het meeste bijgebleven van deze cursus?' op: 'Floris in rok.' Het dragen van een rok door mannen wekt blijkbaar nog steeds een heftige reactie op. Mijn vriendin wil het om die reden dan ook niet hebben dat ik een rok draag omdat het zoveel reacties uitlokt en mensen denken dat ik raar ben. Nu heb ik geen neiging tot travestie, evenmin als vrouwen die een broek dragen, neiging tot travestie hebben.

Regels

Artikel 239 van het Wetboek van Strafrecht luidt:

Met gevangenisstraf van ten hoogste drie maanden of geldboete van de tweede categorie wordt gestraft schennis van de eerbaarheid:

- op of aan een plaats, voor het openbaar verkeer bestemd;
- op een andere dan onder 1° bedoelde openbare plaats, toegankelijk voor personen beneden de leeftijd van zestien jaar;
- op een niet openbare plaats, indien een ander daarbij zijns ondanks tegenwoordig is.

OK, maar wat is dan de definitie van eerbaarheid? Nudisme valt er niet onder, want in Nederland is naakt-

recreatie toegestaan op door de gemeente aangewezen plekken, zoals naaktstranden. Het is bovendien toegestaan om naakt te zijn op andere plekken, mits die daarvoor geschikt zijn en het is uiteindelijk de rechter die beoordeelt of dat het geval is. Probleem is dat niet in artikel 239 vermeld wordt wat valt onder 'ongekleed zijn'. In de praktijk valt er in ieder geval een ontbloot onderlijf onder, jonge kinderen uitgezonderd. Of blote borsten van een vrouw eronder vallen is niet vastgelegd, evenmin borstvoeding in het openbaar. Maar wat met kleding die doorzichtig is? Een strakke legging waarbij de contouren van de vagina (ook wel aangeduid als 'cameltoe') of penis met kloten zichtbaar zijn, zoals bij wielrennersbroeken, mag wel. Het zijn de ongeschreven regels (over ontbloot onderlijf) die invulling (of wellicht beter: aankleding) geven aan artikel 239.

Behalve de formele regels over publieke ontkleding bestaan er ook in een liberale samenleving sterke informele regels. Zo is er voor vrouwen een sterke sociale druk om een bh te dragen waarbij bij voorkeur de tepels niet door de kleding heen zichtbaar zijn. Zulke sociale conventies zijn sterk aan mode onderhevig. Vanuit liberaal perspectief is mode geen probleem, maar het moet wel mogelijk zijn om van die mode af te wijken, bijvoorbeeld door als vrouw geen bh te dragen of als man een rok.

Er zijn zodoende twee facetten van liberalisme die heel verschillend zijn.

Ten eerste de formele juridische vormgeving van de samenleving. Nederland is juridisch een behoorlijk liberaal land en zoals art. 339 laat zien is het dat ook met betrekking tot naaktheid.

Ten tweede is er wat ik maatschappelijk of informeel liberalisme noem: dat is de mate waarin burgers zelf liberaal zijn en tolerant zijn voor afwijkingen van de maatschappelijke norm. Amerika is een land dat formeel een liberaal land is (alhoewel ik niet op de hoogte ben van de wetgeving omtrent nudisme^[2]), maar er zijn sterke maatschappelijke conventies die maken dat openbaar bloot taboe is en in de religieuze cultuur wordt hysterisch gedaan over naaktheid (tegelijktijd is er in Amerika ook een enorme porno-industrie – maar die is buiten het zicht van het publieke domein).

Vrijheid

De houding tegenover nudisme in een samenleving is tevens een indicatie van de mate van vrijheid van het individu. Als een samenleving bloottolerant is, is het over het algemeen een vrijere samenleving. Of een samenleving formeel liberaal is blijkt uit het voorkomen van een naturalistische subcultuur en dat naturisme niet geheel verboden is, zoals naturisme in Saoedi Arabië ten strengste verboden is. Het naturisme in de DDR vormde een uitzondering. Hier ging naturisme samen met een totalitair communisme. Mijn stelling gaat dus niet algemeen op, maar is wel een redelijke indicatie. Het is frappant dat na

de Duitse eenwording in 1989 de naturisme-cultuur in de voormalige DDR enorm is afgenomen. Dat kan ermee te maken hebben dat de rol van de kerk – die door het communisme werd onderdrukt – weer is toegenomen, inclusief de conservatieve waarden en normen die daarbij horen, zoals de hysterische gymnofobie.

Een samenleving is pas echt vrij als er een grote mate van formele en informele bloottolerantie is. Naturisme is een praktisch gevolg van liberalisme. Vrijheid is zelf te kunnen kiezen of en hoe je je wilt kleden.

[1] Bij leer en bont is er natuurlijk wel directe schade aan niet-menselijke dieren en derhalve vallen het dragen van leer en bont niet binnen het liberale principe.

[2] René van Elst attendeerde mij op dit overzicht van naaktwetgeving in de Verenigde Staten: <http://www.religioustolerance.org/nudism1.htm>

Daaruit blijkt dat er geen verbod op naturisme is in federale wetten, sommige staten hebben wel limiterende wetten.

De Lijkwade van Turijn

Jan Willem Nienhuys

De geschiedenis van de Lijkwade van Turijn demonstreert waar het om draait bij religie: de gelovigen bij de les houden en zo de organisatie in stand houden en de bestuurders reden van bestaan geven.

In Turijn bevindt zich een merkwaardige schildering. Het is een linnen lap van één bij vier meter met daarop een vervaagde afbeelding van de voor- en achterzijde van een dode man. De schilder heeft een doek willen maken dat eruit zag alsof de dode Jezus erin gewikkeld was geweest. Het idee is ontsproten aan de Bijbel. Daarin is sprake van wikkelen in linnen, van windsels en bij Johannes nog van een ‘zweetdoek’ (een losse kleine doek die bij een joodse begrafenis over het gezicht van een dode werd gelegd

voor het lijk werd omwikkeld).

Rechterhand

De schilder heeft geprobeerd zich voor te stellen hoe het eruit zou zien als een gemartelde dode een afdruk op een soort laken zou achterlaten. Misschien heeft hij wel geëxperimenteerd door zijn eigen gezicht met verf te besmeren en er dan een afdruk van te maken. Je krijgt dan een vreselijk vervormd beeld. Dat idee moet hij schielijk verlaten hebben. Op het doek in Turijn staat gewoon een voor- en achteraanzicht, geen afdruk. Vooral opvallend is de belachelijk lange rechterarm en -hand, maar er zijn wel meer anatomische afwijkingen. Het bloed loopt in rode artistieke stroompjes maar zou nooit zulke afdrukken op textiel kunnen maken – en opgedroogd bloed is zwart. Bovendien stemt de afdruk niet overeen met het joodse

begravenisritueel. Daarbij wordt het lijk gewassen en geschoren. Verder hielden gelovige joden dingen die in aanraking met een dode zijn geweest voor onrein. Zouden ze die dan zorgvuldig bewaren?

Een prachtig doek

Het doek moet rond 1355 zijn beschilderd. De geestelijken van een kerkje in Lirey, in de buurt van Troyes, vertoonden het tegen betaling aan volk dat van heinde en verre kwam. Het was niet de enige ‘lijkwade’ van Jezus, alles bij elkaar zijn er wel veertig veelal onbeschilderde lijkwades geweest. In de middeleeuwen zat men daar niet mee. Mogelijk ontstonden velen als doek waarmee vlak voor Pasen een soort toneelstuk werd opgevoerd.

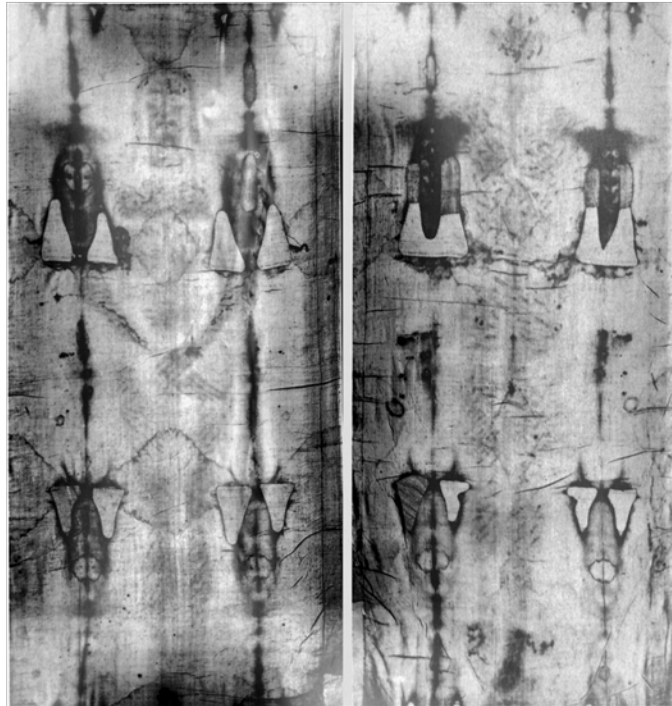
Er werden in Lirey ook wonderen georganiseerd. Toen de plaatselijke bisschop ervan hoorde, ging hij

poolshoogte nemen, en kwam erachter dat het oplichterij was. Hij had zelfs de maker van het doek gevonden. Maar toen hij het in beslag wilde nemen was het verdwenen.

Hoe precies het ruim dertig jaar later weer opdook, van het kerkje gestolen werd en doorverkocht aan het huis van Savoye dat het uiteindelijk naar Turijn bracht, staat in groot detail beschreven in een prachtig en bekroond boek van Andrea Nicolotti, *The Shroud of Turin: The History and Legends of the World's Most Famous Relic* (2020). Nicolotti is hoogle- raar kerkgeschiedenis en auteur van ongeveer twee dozijn wetenschappelijke artikelen en boeken over de Lijkwade van Turijn. Hij heeft diverse tot nu verborgen documenten ontdekt die over de Lijkwade gaan. Het boek is zeer de moeite waard.

Religie als samenzwering

De kern van elke religie is een absurd simpel idee waarvoor elk empirisch bewijs ontbreekt. Absurd wil hier zeggen dat het indruist tegen het begrip van hoe de wereld in elkaar zit zoals we dat vanaf de leeftijd van laten we zeggen drie jaar hebben. Die simpele absurditeit maakt die ideeën extra aantrekkelijk, ongeacht of het over kwantummechanica, Mickey Mouse, Sinterklaas, koorddansers of goochelkunst gaat, maar degenen die deze ideeën levend houden, moeten zich inspannen om de kost te verdienen. Goochelaars, striptekenaars en docenten kwantumfysica lukt dat wel. Maar mediums die de wensen van overleden voorouders of andere onzichtbare mensen kenbaar maken, moeten veel moeite doen om in zaken te blijven en niet af te zakken tot kermisvermaak. Ze moeten zorgen dat de gelovigen oprecht en serieus geloven. Een beroep op de rede werkt natuurlijk niet, daarom gebruikt men emotionele methoden. De veelheid daarvan produceert gezamenlijk religie. Een heel belangrijke truc is misbruik maken van de angst voor ziekte en dood en andere vormen van tegenspoed.

Een doos vol met trucs

Met één truc kom je er echter niet. Beweren dat de geesten van voorouders of goden de bron van moraal zijn, is een andere truc. Die heeft als extra voordeel dat je als sjamaan of priester nog andere voorschriften kunt toevoegen, zoals straffen voor afvalligen of betalingen aan de priesters, en ook kun je de goddelozen uitmaken voor crimineel en asociaal. Zo bevordert je sociale druk. Betalingen hebben nog een extra effect: wie ergens tijd en geld ('offers') in heeft gestopt, heeft weinig lust om te bedenken dat het allemaal verknoeiide moeite is geweest. Deze *sunk cost fallacy* leidt ook tot zendingsactiviteiten. Liever dan bekennen dat het allemaal onzin is, gaat men het geloof energiek uitdragen.

De belediging van het gezond verstand wordt gecompenseerd met kunstig ontworpen kronkelredeneringen oftewel theologie. De zintuigen worden geprikkeld met indrukwekkende rituelen, met muziek, beeldende kunst en architectuur. Kinderen geloven makkelijk wat hun ouders ze vertellen, dus als je de mensen van kindsbeen af kunt indoctrineren, is dat mooi meegenomen. In lijn daarmee: mensen hebben de neiging om 'wat vader doet is altijd goed' over te dragen op 'leiders' – politieke en maatschappelijke leiders, sporthelden, filmsterren of gewoon mensen die vaak op tv komen. Het verschijnsel van het al-

famannetje is in de dierenwereld heel gewoon, ook bij primaten. Overigens, hoe de vrouwenhaat van vele religies in dit alles past, snap ik niet goed. Tot slot, wat grote bedrijven doen, namelijk hun product tot een merk maken en wereldwijd standaardiseren, en zo mogelijk een monopolie verkrijgen, dat werkt bij religie ook. Hoe dan ook, de vele emotionele signalen overstemmen met gemak het ene signaal 'ja maar dat kan toch niet?'

Amulet

Deze visie op religie is ongeveer die van de antropologen Scott Atran en Pascal Boyer. Maar klopt die ook wel?

Atran en Boyer bestuderen beroepshalve religies, die weten er vast veel meer van dan ik. Maar dat is een autoriteitsargument. Is het bovenstaande misschien slechts een kunstig gefabriceerde atheologie van de atheïst?

Ik wil de geschiedenis van de Lijkwade van Turijn gebruiken om na te gaan in hoeverre deze geschiedenis de bovenstaande algemene schets bevestigt, althans wat betreft georganiseerde religie.⁽¹⁾ Om te beginnen klopt het hoofdargument in dit geval: georganiseerde religie draait uiteindelijk om inkomsten voor de geestelijkheid.

De priesters in Lirey verdienden er flink aan. Ze organiseerden ook wonderen. Wonderen zijn de motorolie van religie. Dat begint al bij het medium dat haar klant dingen vertelt ('u bent erg kritisch en u gelooft niet zo maar alles') waardoor de klant verstoeld staat en bij zichzelf denkt 'hoe kan ze dat nou toch weten?' Het grote wonder van het christendom is natuurlijk de verrijzenis van Jezus uit de dood. Maar mensen zijn het meest onder de indruk van wat ze met eigen ogen zien.

Toen de beschermheer, tevens zoon van de stichter van het kerkje in Lirey, stierf, maakte zijn dochter Marguerite zich van de lap meester en ging die zelf vertonen. Keer op keer beloofde ze het ding terug te geven en er huur voor te betalen. Ze deed geen van beide en uiteindelijk wist ze het te verkopen aan de hertog van

Savoye (1453). Een echte koopakte is er niet, en zelfs na de koop bleven de priesters van **Lirey** aandringen op teruggave.

De hertogen van Savoye gingen de lap beschouwen als amulet. Dat een lap textiel of ander levenloos object de eigenaar magisch beschermt, is ook zo'n simpel absurd dus religieus idee. In later tijden ontstond er een verhaal dat toen Marguerite de doek wilde meeneemen uit Chambéry, toen de hoofdstad van Savoye, de muilezel die de Lijkwade droeg zich verzette. Dit wonder gaf duidelijk aan dat God zelf de Lijkwade had voorbestemd voor het huis van Savoye.

Volle aflaat

In de eerste honderd jaar van het bestaan van de Lijkwade maakt geen van de 50 documenten die er betrekking op hebben, melding van een claim dat het ding 'echt' zou zijn. Dat werd in Savoye snel vergeten. Er werden diverse ontstaansgeschiedenissen voor verzonnen, die Nicolotti allemaal bespreekt en ontkracht. Hier hebben we een andere religieuze activiteit: fantasieverhalen over het verleden verzinnen om huidige claims kracht bij te zetten. De Bijbel zelf is natuurlijk een goed voorbeeld: de geschiedenis van Israël tot en met de tijd van de koningen is geheel verzonnen, en wel anderhalve eeuw vóór om de Hasmoneërs te legitimeren. De evangeliën zijn ook tientallen jaren later geschreven dan de eenjarige carrière van Jezus als messianistische prediker, en wel door auteurs die nauwelijks over concrete gegevens beschikten, maar

wel een bepaalde agenda hadden.

In onze tijd zien we de complottheorieën als paddenstoelen uit de grond komen, als onderdelen van pogingen om volgelingen voor bepaalde ideeën te krijgen. Het is niks specifiek religieus maar werkt natuurlijk het beste bij volkomen afwezigheid van feiten, en als je zegt dat de informatie van God zelf komt, is dat natuurlijk het beste.

Nadat de Lijkwade in Turijn was gearriveerd (1578) werd deze aanvankelijk vaak vertoond. Er werd ook een kapel in een bizarre stijl gebouwd om hem te bewaren. Een mooi gebouw is ook goed voor het geloof.

Vanaf de achttiende eeuw tot de Tweede Wereldoorlog waren er maar tien vertoningen, vrijwel alleen bij dynastieke bruiloften. De ware oorsprong was niet helemaal vergeten. Een boek uit 1624 van de arts en archeoloog Jean-Jacques Chifflet vertelde het verhaal al, maar dat werd domweg genegeerd. In 1833 schreef de pater en professor L.G. Piano een geleerd boek waarin hij nauwkeurig de geschiedenis in Lirey vertelde, maar dan toch weer, overtuigd van de echtheid van de Lijkwade, een pre-1355-geschiedenis verzon. In 1877 gaf Charles Lahore, kanunnik te Troyes, een nog vollediger overzicht. Dat was op een ogenblik dat zelfs de aartsbisschop van Turijn niet wist dat de Lijkwade ooit in Lirey geweest was.

Om het bezoek aan een tentoonstelling van de Lijkwade aan te moedigen, werden er al vroeg volle aflaten verbonden aan het bezoek. Dat is een kwijtschelding van postume straf voor reeds begane zonden, in feite een soort gebruik van angst voor de dood. Daarmee werd het bezoek aan een Lijkwade-vertoning gelijkgesteld aan het bidden van een volledige rozenkrans.

Zwijgplicht

Ter gelegenheid van de vertoning van 1898 werd er een zwart-witfoto van de Lijkwade gemaakt, en het

negatief daarvan was een veel beter portret dan het origineel (Bij dit artikel is de positieve versie afgedrukt. Een kleurennegatief zou er heel vreemd hebben uitgezien). Dit leidde tot veel aandacht en zo tot een geschiedkundige studie door twee personen: de kanunniken Ulyse Chevalier en Giuseppe Piovano. De eerste was een beroemde Franse middeleeuwenexpert, en de tweede was professor in de kerkgeschiedenis in Turijn, dus een voorganger van Nicolotti. Chevalier schreef in de periode 1899-1902 vier boeken (2) over zijn bevindingen, maar mocht na 1902 niets meer publiceren over de Lijkwade toen hij bevestigd had wat al in twee Franse kranten had gestaan, namelijk dat een geheime pauselijke commissie ook had geconcludeerd dat de Lijkwade middeleeuws was. Deze zwijgplicht werd opgelegd mede onder druk van de koning van Italië (van het huis van Savoye). De rooms-katholieke kerk wilde geen problemen met de 'eigenaar' van de Lijkwade hebben. Hier zie je een andere methode van religie: proberen machthebbers te vriend te houden. Beter is het nog als een religie zelf de oppermacht heeft.

Piovano zocht niet de publiciteit, maar schreef in 1933 wel aan de aartsbisschop van Turijn dat ook hij rond 1900 tot de conclusie gekomen was dat de Lijkwade niet echt was. Piovano's brief bleef geheim tot Nicolotti hem ontdekte. De reden was evident: de aartsbisschop had de opbrengst van de geplande tentoonstelling hard nodig om de rekening van de restauratie van de kathedraal te betalen.

Ook latere tentoonstellingen brachten heel wat geld in het laatje. In 2015 was de laatste tentoonstelling, met twee miljoen bezoekers, onder wie paus Franciscus, maar die ging niet voor de Lijkwade knielen. Zijn voorganger had de Lijkwade nog als een echte relik beschouwd.

Men was in 1933 en later kennelijk bang dat de vage en onbeholpen schildering weinig bezoekers zou trekken als de kerk officieel zou zeggen dat deze niet echt was, en al helemaal niet als de geschiedenis van de lap slechts een aaneenschakeling zou zijn van oplichting, bedrog, diefstal, heling, sprookjes verzinnen en wetenschappers de mond snoeren. Wat zouden de gelovigen

er wel van zeggen als toegegeven werd dat ze voorgelogen waren en dat een voorouder van de koning van Italië onderhands een nepartikel van een dievegge had gekocht?

C14

Het opstellen van fictieve voorgeschiedenissen voor de Lijkwade van Turijn werd bekroond met een verzinsel van Ian Wilson (1978), maar in 1988 vond op aandringen van de echtheidsgelovigen een C14-test plaats die – voor hen geheel onverwacht – definitief vaststelde dat de lap uit de veertiende eeuw stamde. Al voor die tijd was men het doek ‘wetenschappelijk’ gaan bestuderen en men had zelfs ontdekt dat de Verlosser bloedgroep AB had. Een andere onderzoeker (McCrone) vond echter dat het ‘bloed’ gewoon rode verf was.

De uitslag van de C14-test (zie kader) wordt door de groeiende schare gelovigen op allerlei manieren aangevochten. Net als Wilson gaan ze

uit van wat hun geloof ze vertelt en verzinnen daar de meest bizarre verklaringen voor. Typisch theologie: uitgaan van wat je bewijzen wilt en dan naar het antwoord toedeneren. Eén simpele verklaring wil ik hier vermelden: wetenschappers zijn allemaal atheïsten, en die zullen dus domweg liegen over dingen die in strijd zijn met hun geloof. Zoals de waard is ...

Er zijn heel veel van die echtheidsgelovigen. Ik denk dat het ze niet om geld te doen is. Vele zijn ook geen priesters. Een van de meest energieke echtheidspromagandisten is **Emanuela Marinelli**. Die studeerde in 1977 af in de geologie, had een baan als lerares aardrijkskunde aan een hogeschool voor toerisme, maar stortte zich vanaf 1977 ook op de sindonologie (lijkwadedeskunde) en schreef er wel twintig boeken over. Ik denk dat voor de promagandisten de Lijkwade de verrijzenis van Jezus bewijst en dat ‘dus’ ontkenning van de echtheid die verrijzenis loochent. Misschien is het ook een vastklampen aan traditie, vergelijkbaar met de gepassioneerde pleitbezorgers van Zwarte Piet.

Een belangrijke doelstelling van georganiseerde religie is om te zorgen dat de gelovigen vurig en oprecht blijven geloven. Zonder gelovigen kun je namelijk de tent wel sluiten. De geschiedenis van de Lijkwade laat iets zien van de methoden om geloof te bevorderen.

Noten

1. Wat volksreligie is en hoe die werkt, blijft dus buiten beschouwing.
2. De boeken van Chevalier staan online, makkelijk te vinden via Wikipedia.

C14 test

Alles wat leeft, bevat koolstof die in laatste instantie door fotosynthese uit de lucht is gehaald. Ongeveer een op de biljoen koolstofatomen in de lucht is radioactief. Er wordt voortdurend nieuw aangeemaakt door kosmische straling. Als een levend organisme sterft, verandert jaarlijks ongeveer 0,012 procent van de radioactieve koolstof in het dode materiaal terug in stikstof, dus na 500 jaar is de daling al een procent of zes. Door nauwkeurig het gehalte aan radioactieve koolstof te bepalen kan men de leeftijd van iets dat ooit geleefd heeft, het vlas van linnen bijvoorbeeld, heel goed schatten. De methode is geijkt met behulp van boomringen. Tegen de datering van de Lijkwade is ingebracht dat die vervuild zou zijn. Maar een eenvoudige berekening laat zien dat als er X procent (maakt niet uit of dat 90 of 60 of 5 procent is) van een niet al te hoge leeftijd afgaat door vervuiling, dus door toevoeging koolstof die recent uit de atmosfeer is gekomen, die vervuiling ook bijna X procent van de massa van het object is. Zo smerig is de Lijkwade niet, en bovendien begint ‘dateren’ altijd met grondig reinigen van het aangeboden monster.

Georg Elser, een vrije geest

die Hitler op 13 minuten na doodde

Anton van Hooft

In het algemeen heb ik het niet zo op helden, in het besef dat grootheid altijd een keerzijde heeft. Zo was Gandhi een rassist als het om de zwarten van Zuid-Afrika ging. Onder de Duitse verzetsstrijders is op de keper beschouwd ook maar weinig onvervalst heldendom te vinden. De leden van ‘die weisse Rose’ in München begonnen pas na Stalingrad hun pamfletten te verspreiden. En met alle respect voor het risico dat ze liepen: wat dachten ze te bereiken met hun stencils? De hoge militairen

en adellijke figuren die besloten Hitler uit de weg te ruimen, kwamen pas tot hun voornemen toen een Duitse nederlaag onafwendbaar was. Ze hadden naïeve en zelfs verfoeilijke politieke en militaire ideeën. Misschien konden ze het met de westelijke geallieerden op een akkoordje gooien om samen de bolsjewieken tegen te houden. Een democratisch Duitsland hadden ze bepaald niet voor ogen. De laatste woorden van Von Stauffenberg voordat hij op 20 juli 1944 op de binnenplaats van het

Bendlerblock werd gefusilleerd, spreken boekdelen: 'Es lebe das heilige Deutschland!'

Maar dan Georg Elser (1903-1945), de man die op 8 november 1939 in de Bürgerbräukeller door zijn perfect opgezette bomaanslag Hitler midden in zijn lange rede zou hebben gedood als de Führer niet wegens mist eerder de zaal had verlaten om per trein in plaats van per vliegtuig van München naar Berlijn terug te gaan. Bij de voorbereiding van grotere publicaties^[1] treffen mij niet alleen de grote volharding en precisie waarmee hij aan de aanslag van 8 november 1939 op Hitler in de Bürgerbräukeller in München werkte, maar ook de autonomie van zijn persoon. Die kant is iets wat vrijdenkers moet aanspreken. Ik voel de bewondering die ik ook heb voor mensen die in een islamitische maatschappij opgroeien, zelf de Koran als een boek lezen en tot de conclusie komen dat dit heilige boek een verfoeilijke godsdienst behelst.

De SDAP-krant van 9 november 1939

Een simpele Freigeist

Elser stamde uit een eenvoudig agrarisch milieu in Baden-Württemberg. Na de lagere school volgde hij alleen nog vakopleidingen in metaaldraaien en meubelmaken. Boeken lezen was hem te veel. Alleen van technische handleidingen nam hij kennis. Kranten las hij alleen als die hem in eetcafés onder ogen kwamen en ook het blad van de meubelmakersbond, waarvan hij als vanzelfsprekend lid werd, maar uitsluitend betalend. Hetzelfde gold voor de communistische Rot Front Kämpfer Bund (RFB). Een collega had hem naar een bijeenkomst meegenomen en toen was hij maar lid geworden. Hij droeg echter nooit het uniform van die organisatie. Het speldje bewaarde hij wel. Hij droeg het onder zijn revers toen hij op de avond van de aanslag op 8 november 1939 om kwart voor negen bij de mislukte poging om de grens bij Konstanz over te steken werd gepakt omdat zijn grensdocument verlopen was en hij nader werd onderzocht. Hij had ook altijd communistisch gestemd, heel opmerkelijk voor iemand uit zijn milieu. Van wat de KPD precies wilde – een radenrepubliek en zo – had hij geen benul. Hij wist alleen dat die partij voor de arbeiders opkwam. Zijn politieke 'keuze' getuigt wel van een onafhankelijk oordeel gezien het milieu waaruit hij voortkwam. Wat zijn ouders stemden wist hij niet. Ze waren evangelisch-protestant, zullen dus zeker niet rood hebben gestemd.

Na zijn arrestatie hadden familieleden, bekenden en oud-collega's er alle belang bij zich van den domme te

houden; de Gestapo kon maar niet geloven dat er geen uitgebreide samenzwering, liefst met een verbinding naar Engeland, achter de perfect uitgevoerde bomaanslag zat. Om zichzelf niet te belasten riepen de getuigen het beeld op van een Einzelgänger, van wie ze geen hoogte hadden kunnen krijgen. Ja, het was wel duidelijk dat hij niets van het Hitlerregiem moest hebben. Ze hadden opgemerkt dat Elser zich uit de voeten maakte als de Führer op de radio was. Hij maakte ook nooit de Hitler-groet.

Autonoom, maar niet asociaal

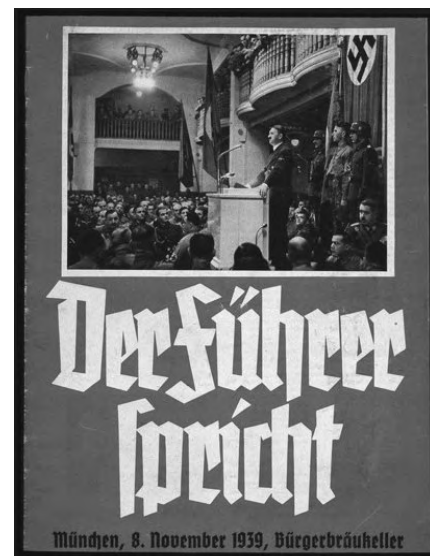
In het verslag van het verhoor, waaraan Elser vijf dagen door een speciale commissie in Berlijn werd onderworpen, van 19 tot en met 23 november, bagatelliseert hij zelf ook de vertrouwelijkheid waarmee hij met zijn omgeving was omgegaan. Deed hij dat om mensen te vrijwaren voor de verdenking van medeplichtigheid? Daar lijkt het toch niet op. Zijn ondervragers willen maar namen en adressen horen. Menigmaal zegt hij zich de namen niet te herinneren, maar eventueel het adres wel te herkennen.

Het protocol, dat in 1964 toevallig opdook, leest als een normaal proces-verbaal. Dat was het natuurlijk niet. Al in München was Elser zwaar mishandeld, ook door Himmler zelf. Het stuk van 203 getypte pagina's brengt nauwgezet zijn persoon in beeld. Per dag flatteert Elser het document met zijn handtekening.

De eerste dagen ging het over zijn werkzaamheden en zijn persoon. Hij had een hele reeks betrekkingen gehad bij allerlei meubelmakerijen en een keer bij de vliegtuigfabriek van Dornier waar (houten) propellers werden gemaakt.

Hij had pas met 22 zijn eerste seksuele gemeenschap, wist niet wat onanie en 'perversiteiten' waren, zo verklaarde hij bij het verhoor. Getrouwd was hij nooit geweest. Wel had hij enkele korte en langere relaties, waaruit drie kinderen voortkwamen. Voor een ervan, Manfred, betaalde hij alimentatie. De twee andere kwamen in het gezin dat zijn ex-geliefde door een huwelijk stichtte. Hij moet dus op vrouwen wel een zekere aantrekkingskracht hebben uitgeoefend. Dat hij niet volstrekt eenzellig was, blijkt ook uit het feit dat hij zowel in Konstanz, waar hij een tijd banen had, als in zijn geboorteplaats Königsbrunn, muziek maakte en aan volksdansen deed. Hij bespeelde diverse instrumenten, de contrabas, fluit en accordeon, maar zijn favoriet was de citer. In gevangenschap in Dachau hoorde men hem er 's avonds op spelen.

Hoewel hij zelf geen binding met een kerk had, ging hij in de periode dat

Aanplakbiljet voor Hitlers optreden in de Bürgerbräukeller

Ook het gewelf van de zaal stortte in, wat Elser voor mogelijk had gehouden

hij zijn, zoals hij die zelf noemde, 'helse machine' (Höllenmaschine) bouwde, wel regelmatig in een kerk bidden, evangelisch of katholiek, dat deed er voor hem niet toe. Het gebed gaf hem rust.

Had hij dan geen zonde begaan door niet Hitler en trawanten, maar acht andere mensen te doden en 63 deels zwaar te verwonden? 'Nee,' was zijn antwoord, 'in protestantse zin niet.' Hij betreurde alleen dat hij geen succes had gehad. Hij wilde immers veel groter bloedvergieten voorkomen.

In alle eenvoud kwam Elser tot dezelfde verontschuldiging als de kring rond Von Stauffenberg, die lang en breed delibereerde of 'Tyrannenmord' wel geoorloofd was; per slot van rekening was het moord. Ze vonden bemoediging in dominee Niemöller's leer van de 'Schuldübernahme': ze mochten hopen dat de goede God hun deze misdaden zou vergeven omdat ze andere, grote misdaden hadden voorkomen.

Bij een korte confrontatie met zijn moeder zou hij op haar vertwijfelde vraag 'Georg, waarom heb je dat gedaan?' hebben geantwoord: 'Ich hab' den Krieg verhindern wollen.' Die uitspraak stond op de postzegel die pas in 2003 aan hem gewijd werd, terwijl de andere verzetsstrijders al in 1964 een hele serie hadden gekregen.

Postzegel van 2003

waren dat de vrede was gered door de Overeenkomst van München (nacht van 29/30 september 1938, waarbij Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk Tsjechoslowakije verrieden), was Elser er zeker van dat Hitler hoe dan ook op oorlog uit was. Vanaf die tijd wijdde hij zijn bestaan helemaal aan de voorbereiding van de aanslag voor over

een jaar. Hij ging op 8 november 1938 naar München om de zaal te inspecteren. Heel provinciaal bezichtigde hij op 9 november voor zijn vertrek naar zijn heimat Königsbrunn de grote stad, waar hij maar een keer tevoren voor het oktoberfeest was geweest. Ook Stuttgart, waar zijn zus woonde, had hij maar twee keer bezocht. Vanuit Konstanz had hij een tijdje een baan gehad bij een meubelmakerij in Zwitserland. Slechts een keer was hij echt in het buitenland geweest, toen hij met een geliefde naar Genève reisde om daar een abortus te krijgen. Maar zij was al in de vierde maand van haar zwangerschap. Zo was de geboorte van zoon Manfred onafwendbaar.

Hij bezorgde zich 1938/1939 springstof bij twee ondernemingen, waaronder een steengroeve, begon aan zijn apparaat te bouwen, verhuisde naar München, holde 's nachts de pilaar boven het spreekgestoelte uit en construeerde overdag zijn 'Höllenmaschine' verder.

Over zijn eigen lot had hij zich weinig en dan nog heel naïeve gedachten gemaakt. Hij meende in Zwitserland wel werk als meubelmaker te vinden. Aan de Duitse

Elser bij het verhoor in Berlijn met een plattegrond van de Bürgerbräukeller. Als motieven gaf hij op: 'Ik ben een vrij mens geweest' en 'Men moet doen wat juist is. Als de mens niet vrij is, sterft alles.'

politie zou hij documenten sturen die bewezen dat hij alleen de daad had gepleegd. Zelfs als hij op 8 november even voor de explosie van 21:20 uur bij Konstanz de grens over was gekomen, was hij natuurlijk niet veilig geweest. De Zwitserse autoriteiten hadden hem ongetwijfeld als pleger van een moordaanslag op een bevriend staatshoofd uitgeleverd.

Op de vraag wat hij zou doen als hij zou worden vrijgelaten, antwoordde Elser dat hij verder een goed mens wilde zijn om zijn schuld aan de dood van acht niet bedoelde slachtoffers goed te maken. Afgezien van een hulpkelnerin ging het overigens niet om onschuldige lammetjes; de andere zeven waren leden van de NSDAP en SA.

Late erkenning

Hij zou zijn straf gelaten ondergaan, verklaarde hij, alleen spijt hebbend dat hij niet was geslaagd. Tot een proces kwam het voorlopig niet. Hij werd vijfenhalf jaar bewaard voor een showproces na de Endsieg. Daarin zou bewezen worden dat hij een pion van de Engelsen was geweest. Al die tijd verbleef hij als een speciale

Foto's van Elser na arrestatie. Hierop ziet hij er nog ongeschonden uit in tegenstelling tot de foto die op 22 november in de kranten verscheen, waarop hij een onguur uiterlijk heeft (wel veroorzaakt door de mishandelingen)

gevangene in Sachsenhausen en Dachau, waar hij het in vergelijking tot de andere gevangenen goed had: in Sachsenhausen waren drie cellen doorgebroken. Hij had er een werkbank om aan te knutselen en hij kon citer spelen. Deze bevoorrechtting leidde ertoe dat de andere 'bewoners' van Dachau, zoals dominee Niemöller, dachten dat hij een Unterscharführer van de SS was.

Deze verdenking was er mede oorzaak van dat zijn betekenis veel later werd erkend dan die van andere Widerstandskämpfer. Zijn familie en plaatsgenoten, die zich van Elser hadden gedistantieerd, deden er het zwijgen toe. Pas de ontdekking van het verhoorprotocol in 1964 zorgde voor een omslag. De schrijver Rolf Hochhuth maakte zich in de jaren negentig sterk voor de rehabilitatie van Elser. Terwijl ik dit stuk schrijf, komt het bericht dat Hochhuth op 89-jarige leeftijd is gestorven. Hij is vooral bekend van het toneelstuk de *Stellvertreter* (plaatsbekleder, namelijk van Christus) over het falen van paus Pius XII tegenover de massamoord op de Joden.

Toen ik met mijn gezin in februari 2017 door de Wilhelmstrasse liep op zoek naar een eetgelegenheid, was ik verbaasd over een grillige neonsculptuur. Pas later kwam ik erachter dat het ging om het profiel van Elser, dat mede door Hochhuths toedoen als monument voor Elser in 2016 was opgericht.

In augustus 2019 bezocht ik samen met mijn zoon Dachau. Toen we binnengingen onder het hatelijke opschrift 'Arbeit macht frei' moest ik aan Elser denken, die er op 9 april 1945 op direct bevel van Hitler was doodgeschoten, twintig dagen voor de bevrijding van het kamp. Ik dacht aan een betere tekst: 'Denken macht frei.'

[1] Voor het Geschiedenis Magazine en een boek *Tirannenmoord. Van Caesar tot Hitler*.

Verder materiaal

Webstekken:

- Heel goed is het artikel 'Georg Elser' op de Duitse Wikipedia, met allerlei verwijzingen: https://de.wikipedia.org/wiki/Georg_Elser
- De transcriptie van de verhoorprotocollen 19-23 november 1939 te lezen op: <http://georg-elser-arbeitskreis.de/texts/geverhoer1.htm>

Boeken:

- Helmut Ortner, *Der Einzelgänger. Georg Elser, der Mann, der Hitler töten wollte*, 1989, (vert. *The Lone Assassin*, 2012)
- Hellmut G. Haasis, *Hitler, die blaas ik op. De aanslag door Georg Elser. Een biografie*, 2006, (oorspr. *Den Hitler jag' ich in die Luft*, 1999)
- Guido Knopp, *Complot tegen Hitler*, 2009, (oorspr. *Sie wollten Hitler töten*, 2004)

Het monument van staal met neonverlichting van 2016 aan de Wilhelmstrasse

Max Stirners 'egoïsme' als antwoord op de Covid-19 crisis

Kenneth van Oost

De bezorgdheid is reëel genoeg; de totalitaire staat is onvermijdelijk de prijs die men betaalt "wanneer media en de autoriteiten zo hun best doen om een klimaat van paniek te creëren, een uitzonderingstoestand instellen, een toestand van crisis, waarin overheden alle macht naar zich toetrekken. Reguliere wetten worden opgeschort; de beperking van vrijheid die regeringen opleggen, wordt aanvaard in naam van een verlangen naar veiligheid, dat is gecreëerd door dezelfde regeringen die nu ingrijpen om daaraan te voldoen."

Giorgio Agamben^[1] ziet in de coronacrisis een verzinsel van de autoriteiten om macht af te dwingen. Slavoj Žižek^[2] reageert kritisch en ziet in de noodzakelijke coördinatie en internationale samenwerking indicaties voor een globale solidariteit.

De tot nieuwe hoogtes hervonden eensgezindheid, over de grenzen van ideologie, sociaal stelsel en religie heen, oogt mooi, maar zal de nadruk blijven liggen op het gemeenschappelijk doel, de gezondheid van de mensen, wanneer de crisis voorbij is? Ik vermoed dat het antwoord "neen" zal zijn. De sociaal-politieke visies van natiestaten, partijen en pressiegroepen zullen dicteren wanneer de tijd rijp is om industrie en ondernemingen weer op te starten, niét de medische specialisten, wetenschappers en virologen.

De overweging van de natuur om ons aan te vallen met het verspreiden van een dodelijk virus komt niet als een verrassing uit de lucht vallen. *Payback-time*, de na-

tuur heeft nu een stadium bereikt waarin niet alleen de moderne en kapitalistische, industriële maar ook de consumptie- en sociaal-economische maatschappij een gewelddadige dood moet sterven. De natuur zal aan het eind echter moeten toegeven dat het experiment om de mens in één klap uit te roeien mislukt is; het wordt voor ons helemaal vervelend als dit streven de voornaamste bezigheid van de natuur wordt. Maar misschien kunnen wij ons aanpassen en onszelf dwingen een vuil spelletje te spelen, door het toch al gebrekkig vertrouwen in overheden om te zetten naar vormen van groot-schalige burgerlijke ongehoorzaamheid, tegelijk wetend dat breken met de sociaal-politieke macht best eens iets te maken kan hebben met eigenbelang. Ontdekken dat dan een eigen, zelf ontwikkelde levensstijl voordelen geeft, een realiteit heeft en een sérieux verschaft is toch wel iets waar we begrip voor willen krijgen. Burgerlijke ongehoorzaamheidsacties in tijden van corona verdienen zorgvuldig begrepen te worden. Wel handen schudden, de sociale afstand *niet* bewaren in het openbaar en hoewel nodig *niet* in isolatie gaan is onverantwoordelijk gedrag en het in twijfel trekken van alles wat onze cultuur waardeert als redelijkheid en solidariteit, gezond verstand, burger- en gemeenschapszin. Maar dan komt de vraag op: kunnen wij deze toch wel existentiële crisis niet naar ons voordeel buigen? Is het geen tijd voor zelfreflectie?

Vrijheid

Marx en Freud beschouwden de mens als slachtoffer van een vals bewustzijn waarvan hij bevrijd moest worden. Voor Marx zou met de realisatie van een wetenschappelijk socialisme de mens gered zijn, Freud hield het standpunt van een *misleidende cultuur* staande maar zag tot zijn afgrijzen geen oplossing. De mens te midden van zijn naar eigen normen en waarden gecontextualiseerde wereld van beschaving was zichzelf door onderwerping aan culturele illusies, abstracte ideeën en absolute begrippen aan het vernietigen. Noch Marx,

noch Freud hebben de mens kunnen redden. En *de idee van de vrije verwikkeling van het individu* (Marcuse) is hopeloos blijven steken in de harde gegevens van een kosten-baten-analyse. Formele kenmerken worden omgetuned naar emotionele en sociale intelligentie; door middel van expressie, zelfkennis en -verstaan en empathisch vermogen claimen wij maatschappelijk succes en socio-economische status. Maar niets hiervan is ons eigen en de ander ziet altijd een bepaald persoon met bepaalde eigenschappen, terwijl de keuzes die jij maakt, juist de vrijheidsmogelijkheden bieden om jezelf te bepalen. Vrijheid belast ons met een enorme verantwoordelijkheid; "wij zijn gedoemd tot vrijheid", volgens Sartre. Helaas hebben wij geen vat kunnen krijgen op wat door onze *bevrijding* teweeg moest worden gebracht. Voor de meesten onder ons is dit misschien niet belangrijk, maar zoals bij al teveel van onze ergernis en frustratie, van ons spreken, doen en handelen, houdt ons begrijpen, inzien en beschouwen op bij het gezellig samenzijn met familie, vrienden en collega's. Dat deze momenten van het leven grote betekenis ontberen en bij gebrek aan beter aanspraak maken op de titel als '*de zin van het leven*', is ons niet gegeven. Het gaat allemaal in stilte aan ons voorbij.

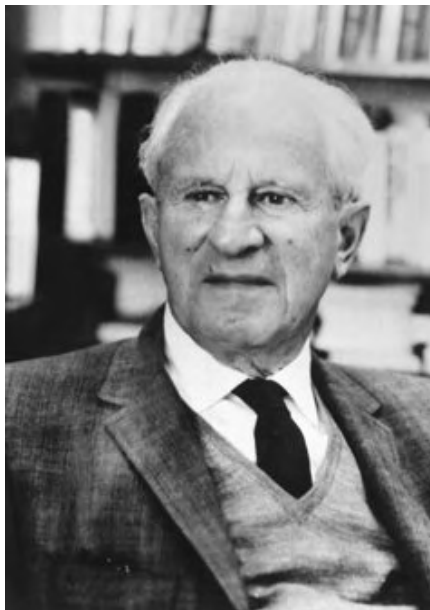

De individuele mens

Max Stirner (pseudoniem voor Johann Caspar Schmidt (filosoof, Bayreuth 1806 – Berlijn 1856)) dankt zijn bekendheid voornamelijk aan zijn boek *Der Einzige und Sein Ei-*

gentum (De enige en zijn eigendom), een pamflet waarin hij op een ironiserende manier de spot drijft met het laatste hoofdstuk van Hegels *Phänomenologie des Geistes*. In dat hoofdstuk heeft Hegel het over het *absolute begrip*, een toestand van het individuele bewustzijn. Wat er gezegd wordt is dat, wanneer het bewustzijn na een lange tocht tot het *absolute begrip* komt, het ook wordt gelijkgesteld aan het individuele ego: Stirners concept van *der Einzige*. Stirners werk voldoet misschien niet aan de normen van de filosofische traditie, maar wij kunnen moeilijk ontkennen dat hij ons bestaan heeft veranderd door op te roepen om te kiezen voor een *uniek IK* of het *Enige IK*. Het is om deze reden dat Max Stirners overtuiging "dat de mens zowel door het gebruik van de taal als door rationaliteit", geklemd, geknecht en onderdrukt wordt, een veel radicale kritiek vormt dan de simpele opvatting dat de mens geenszins zichzelf kent, laat staan zichzelf begrijpt. De mens accepteert algemene betekenissen en traditionele systemen. Het gevolg is dat creatieve zelfexpressie – zichzelf verstaan – overboord gegooid wordt en het het beste is dat wij ons schikken naar die betekenissen, systemen en stellingen. Op die manier, poneert Stirner, vervreemden wij van onszelf, terwijl juist de enige legitieme beperking op het gebruik van die betekenissen, systemen en stellingen is, dat zij onze individuele doelen moeten kunnen dienen.

Volgens Stirner moet de individuele mens tot inzicht komen dat hij de keuze heeft zichzelf te realiseren, dat hij voor zichzelf weet te beslissen, zichzelf kan regeren los van alle verbanden, beschouwingen, regels, middelen, principes, toon en inhoud. Wij moeten los van *de spoken* waardoor we als mens *bezeten* zijn [de staat, de waarheid, menselijkheid, geloven]; deze worden via rituelen, praktische maatregelen en vooronderstellingen binnen de maatschappelijke context geproduceerd. *Hoe langer wij daarmee doorgaan, des te meer zullen wij ons laten (ver)leiden door allerlei heilig verklaarde doelen buiten onszelf* (Stirner). De weerstand en de onderdrukking die de mens daardoor ervaart moeten omzeild worden. Onvermijdelijk, onmogelijk zolang de

overheersing door het repressieve deel uitmaakt van de wereld.

Zichzelf verstaan

Nu is er een reden om aan te nemen dat door deze corona-crisis een behoorlijk groot gat is geslagen in de elitair gevormde sociale ordening, niet alleen door het virus zelf maar ook door de, weliswaar noodzakelijk genomen, maatregelen om het in te dijken. Nu het ons toch verboden is om huis, regio en zelfs land te verlaten of landsdelen binnen te komen, als wij mogelijk in contact zijn geweest met de besmetting, is het misschien tijd om van het *ding dat wij zijn* te genieten. Alle evenementen werden immers opgeschort, of deze nu gerelateerd waren aan sport, cultuur, religie of ontspanning. Alle samenkomsten, zowel privaat als publiek, zijn opgeschort. Scholen, klassen, fabrieken, bibliotheken zijn dicht. Musea en culturele instituties sluiten. Reizen worden beperkt, openbare diensten zijn enkel nog digitaal bereikbaar en quarantaine-maatregelen worden versterkt. Als mens worden wij, noodzakelijk, door sociaalpolitieke en wetenschappelijke instanties, door ethische, esthetische en logische argumenten teruggeworpen op OnsZelf. Het zou moeten leiden tot de uitgesproken wens dat de mens, nu gevangen in zijn / haar kot, over zichzelf begint na te denken en inderdaad door sociale afstand te creëren, sociale contacten tot een strikt minimum te beperken en waar nodig in isolatie te gaan, zichzelf begint te verstaan.

Want in plaats van aan te nemen dat na deze crisis alles weer *normaal* als vanouds zal zijn, moet de idee in onze geesten rijpen dat een concrete sociale verandering heeft plaatsgevonden, die letterlijk individuele vrijheid, verantwoordelijkheid en subjectiviteit vooropstelt en het persoonlijk oordeel, de persoonlijke zienswijze en smaak ermee dient.

Herbert Marcuse^[3] helpt ons herinneren inzake "dat menselijke vrijheid niet slechts een particuliere aangelegenheid mag zijn", dus dat de mens niets of niemand meer nodig zou hebben dan de enige zekerheid die hij dan nog kent: zichzelf! Marcuse suggereert zelfs dat een "natuurlijke zelfbeperking" de "werkelijke bevrediging" welke het individu nastreeft, kan vergroten via "uitstel, omweg en stilstand". Dat wil zeggen, dat het individu bewust een rem zet op het spel van eigenbelangen.

"Maar juist alleen mijn zaak moet mijn zaak zijn. En juist dát wordt door de zaak van mijn volk, van mijn vorst, van mijn vaderland en nog door duizenden andere zaken tenietgedaan! Foei, aan de egoïst die alleen maar aan zichzelf denkt. Ieders zaak is een zuiver egoïstische zaak." (Stirner) Om geen andere reden dan dit *egoïsme* is Stirner een van de meest controversiële filosofen gebleven. Het probleem kent zijn oorsprong bij een verkeerde opvatting van het *egoïsme* dat hij voorstaat; het is noch solipsisme noch narcisme, maar in feite een variant van het *unieke IK* dat zich wil losmaken van alle kwesties der dingen, doch door noch antisociaal noch eigengereid te zijn.

Nieuw normaal

De omvang van de coronacrisis noopt ons echter sociale beperkingen in te voeren en steeds meer gaan wij deze moeten accepteren *als het nieuwe normaal* dat ons belooft voor een veilig bestaan te zorgen. Zou iedereen er zich wel goed bij voelen, zich uitgesproken te distantiëren van de ander, in feite *intimiteit, lijfelijkheid* met collega's en medewerkers af te wijzen, afgesneden zijn van elke mogelijkheid tot *wederkerige lichamelijke* relatie met klanten, leveranciers en co-werkers? Want onze houding tegenover samenwerken, coöperatie, vergaderen en relaties tussen mensen onder-

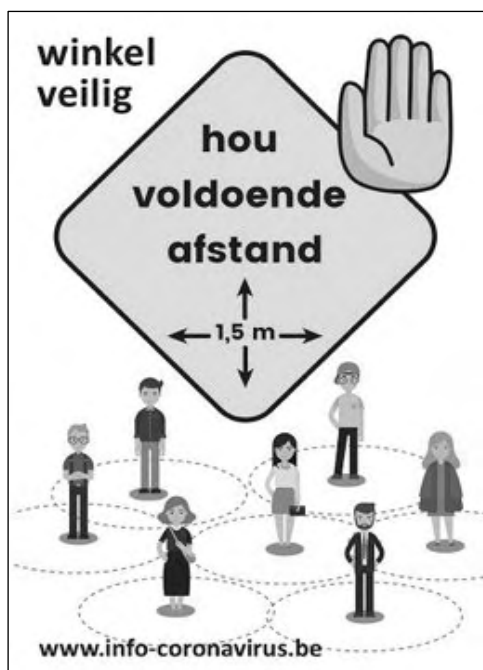
ling is helemaal omgedraaid. Zijn wij wel bereid de wereld van échte menselijke betrekkingen te verhandelen, het volledig opgaan in elkaar opofferen ten voordele van thuiswerk, telewerken, web- en videoconferenties, beeldbellen en digitale spreekkamers? De noodzaak is er nu wel om de voordelen ervan hoog in te schatten. Ook is het zo dat dit niet voor elk individu de beste manier van werken zal zijn, duidelijk is dat niet elke job zich hiertoe leent, maar Covid-19 verplicht ons einddoelen, beslissingen en manieren van concreet handelen en organiseren zowel op fabrieksniveau alsook op het huiselijk terrein te heroverwegen. Kunnen en willen wij wel helemaal opnieuw bij nul beginnen om dingen, elkaar en onszelf te leren kennen? We weten immers zeer goed dat er natuurlijk geen enkele garantie is dat wij binnen afzienbare tijd *collectief en fysiek* weer onze werkruimtes zullen mogen delen. En er was al géén ruimte voor het naar een *eigen stek* zoekend subject...

Covid-19 geeft ons een kans ons vrij te vechten uit de *ratrace*. Dit zal dan wel moeten samengaan met een andere invulling van huis-, tuin- en keukenregels en met hoe wij ons zullen moeten gedragen in de publieke ruimte. Wij zullen, als het nodig is, het veilige leven, dat wij zo goed onder controle hebben, moeten loslaten. In welke opzichten? In welke omstandigheden? Onder welke voorwaarden? Waar? Wanneer? Hoe? Dit zal een moeilijk te bevatten proces zijn. Veel mensen doen alles altijd op de ratio; twijfel, onzekerheid en rusteloosheid, angst, zingevingsvraagstukken zullen opborrelen en hoe zaken er dan werkelijk voor staan zal een nu nog, en zelfs jaren daarna, ongekende emotionele en psychologische weerslag hebben. Dit mag ons geenszins ervan afschrikken om onszelf te overtreffen en om alles uit de weg te ruimen wat wij in alle opzichten mogelijk moeten dienen. Aan zaken als waarheid, menselijkheid, schuldgevoel, verontwaardiging etc. zouden wij inderdaad alleen dan nog maar een individuele/persoonlijke betekenis mogen geven. Hoe goed wij ook zullen proberen om de bestaansmodus van onze samenleving op de rails te houden, de combinatie van een wezen dat nu, eindelijk, over zichzelf denkt en de door de over-

heid opgelegde maatregelen van isoleren, beperken en verbieden, zal de mens aanzetten zich los te koppelen van de sociaal-culturele in maatschappelijke termen geleefde werkelijkheid van samenleven—samenwerken—samen uit, samen thuis.

Solidariteit

Het hoeft niet zo uitdrukkelijk gezegd te worden, maar men kan niet anders verwachten dan dat zaken zoals reizen, uit eten gaan, vrienden ontvangen, goed feesten en afspraken maken hun vanzelfsprekendheid zullen verliezen en problematisch worden. Maar het lijkt mij duidelijk dat het menselijk leed waarmee wij nu geconfronteerd worden, de psychische behoefte aan verlichting alleen maar zal versterken. Derhalve moet de gewone man (om erger te voorkomen) zich beter verre houden van interactie met andere mensen. En vooral *niemand* zal zich moeten laten leiden door de grillen van de

soort wereld die wij gecreëerd hebben. De pijn, benauwdheid en angst welke wij gevoelen, zijn géén gevolgen van een schuld, het zijn géén ziektesymptomen waar individuele personen vooraf van doordrongen zijn. Wij moeten nu in tijden van crisis een wel heel drastische verandering brengen in de manier waarop wij met elkaar omgaan en, zoals wij zelf wel kunnen ervaren, ook voor de socialiteit en haar schaduw, de politiek, blijft het zoeken naar een alternatieve vorm van samenhang. Mensen beginnen zelfs te experi-

menteren met andere vormen van interactie en beleving, existentie en verbondenheid.

Naast afstand houden van elkaar zullen wij zelf wel bepalen met wie wij in contact willen komen. Terecht gaan wij op iemands ethische/esthetische verantwoordelijkheid wijzen als hij/zij in onze nabijheid niest of hoest. We kunnen ons tevens niet onttrekken aan de gegevens die te maken hebben met een verhoogd risico op meer intra-familiaal geweld nu dat mensen (kinderen en volwassenen) *verplicht* worden samen te leven. Iedereen heeft een gevoel van eigenwaarde en iedereen heeft weet van de gevaren en moeilijkheden die het handhaven ervan met zich meebrengt. Wij zijn het bij deze aan onszelf verplicht bang te zijn voor het ontmoeten van ons onbekende mensen... we delen wantrouwen zeker als het vermoeden bestaat dat de ander besmet kan zijn. Maar we nemen ook meer zorgzaamheid, verdraagzaamheid, engagement waar. Op zulke momenten, zoals deze crisis, zijn wij in staat in te zien en te accepteren dat de ander ons nodig heeft, hulp behoeft en ons engagement op prijs stelt. Hoe moeilijk de situatie nu ook is, onze medemens rekent en kan rekenen op onze empathische solidariteit, zorgzaamheid en medemenselijkheid.

De enige god

Op de achtergrond kun je verwachten dat een ingrijpende gebeurtenis zoals deze crisis een nog ernstiger verandering veroorzaakt in de manier van denken over onszelf, en dat is dan ook wat er gebeurt. In tegenstelling tot het hectische leven dat wij hebben geleid van voor de crisis, stellen wij nu vast dat de werkelijke problemen waarmee wij continu geconfronteerd werden, existentiële problemen waren. Als het nodig is ons bewust te worden van onze meest innerlijke, onvatbare, persoonlijke kern door het af te zetten tegen een virus dat deze verwoest, dan moeten wij er collectief op bedacht zijn dat het gene wat wij telkens opnieuw door arbeid, door ons doen en handelen tot stand brengen misschien niet de juiste keuze is. Juist met name in zulke situaties zien wij hoe het onbereikbare van onze daden uitkomt, wij stellen ons de vraag of het leven dat wij vóór deze crisis leefden wel het

juiste was! Wij kunnen *taken* rustig aan iemand anders overlaten, wij genieten immers nu van elkaar en van de natuur. Wij wandelen, lopen, fietsen en waar wij ons normaal gesproken maar van een klein deel van de natuurlijke wereld bewust zijn, genieten wij nu van de stilte en de rust, van verlaten straten en lege pleinen, van geluiden die wij vergeeten waren: vogelgezang, het kwaken van de kikker in de sloot.

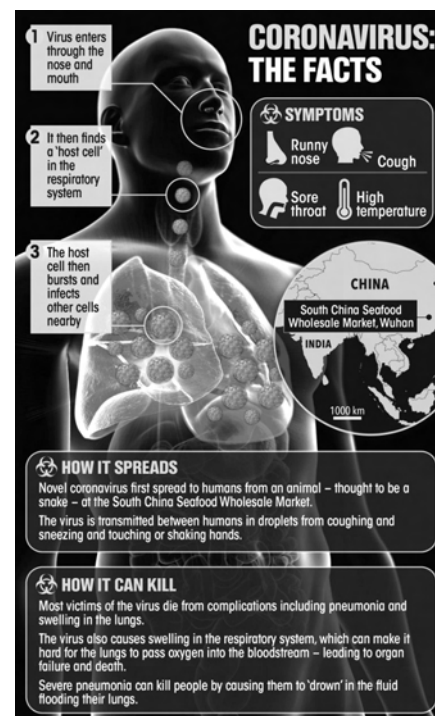
Stirner, mochten de mensen na de Covid-19-crisis anders gaan leven, trager en zonder druk, zou opmerken dat men niet aan de volgende vraag heeft gedacht: de mens dacht klaar te zijn toen men het werk van de Verlichting, de overwinning op de God, tot een zegenrijk einde bracht; heeft de mens toen niet gemerkt dat hij nu de *enige god in den hoge* is geworden? Wij hebben het Oude Buiten weggevaagd, fabrieken gesloten, de lucht wordt blauwer, het water helderder; alleen zijn wij helaas in onze oude patronen teruggevallen. Wij hebben de mens van voor de crisis vervangen door een mens van ná en deze mens streeft misschien niet meer naar persoonlijk succes en bevrediging van materiële behoeften maar *hij zit nu vast aan de grote behoefte aan lichamelijke*; aan de drang anders te willen leven, alles zelf proberen te maken en aan de wens, eenmaal de crisis achter de rug is, menselijk contact meer dan vroeger te koesteren.

Stirner zou de persoonlijke verantwoordelijkheid toejuichen maar hij zou kotsen van hoe makkelijk de mens zich weer weet te knechten.

Noten van de redactie:

[1] Giorgio Agamben (Rome 1942) is een hedendaagse Italiaanse filosoof, die vooral bekend is door zijn boek *Homo sacer* (1995), volgens René Ten Bos in zijn recensie: 'een boek dat choquerend genoeg is om hele wereldbeelden op hun kop te zetten.' Agambens onderwerpen zijn taal, esthetiek en politiek. (Wikipedia) Een Engelse vertaling van *Homo Sacer* staat op <https://www.thing.net/~rdm/ucsd/biopolitics/HomoSacer.pdf> (gezien 10/5/2020). Uit Wikipedia English: Agamben, in an article published by *Il Manifesto* on February 26, 2020, wrote that the COVID-19 pandemic was an "invention": "In order to make sense of the frantic, irrational, and absolutely unwarranted emergency measures adopted for a supposed epidemic of coronavirus, we must begin from the declaration of the Italian National Research Council (NRC), according to which 'there is no SARS-CoV2 epidemic in Italy.' and 'the infection, according to the epidemiological data available as of today and based on tens of thousands of cases, causes light/moderate symptoms (a variant of flu) in 80-90% of cases. In 10-15%, there is a chance of pneumonia, but which also has a benign outcome in the large majority of cases. We estimate that only 4% of patients require intensive therapy.'

[2] Slavoj Žižek (Ljubljana 1949) is een Sloveense socioloog, filosoof, psychoanalyticus, communist en cultuurcriticus. Žižek is bekend vanwege het feit dat hij de theorieën van Jacques Lacan en Hegel gebruikt om de postmoderne popu-

laire cultuur te interpreteren. Schreef in *2020 Pandemic! COVID-19 Shakes the World*. (Wikipedia)

[3] Herbert Marcuse (Berlijn 1898 – Starnberg 1979) was een vooraanstaande Duits-Amerikaanse filosoof en socioloog. Hij behoorde tot de Frankfurter Schule. Marcuse is beroemd geworden door het begrip repressieve tolerantie, dat wil zeggen dat onder het mom van vrijheid er sprake van onderdrukking kan zijn. (Wikipedia) Zijn bekendste boek *One-dimensional Man* is (in het Engels) te lezen op <https://www.marcuse.org/herbert/pubs/64onedim/odmcontents.html> (gezien 10/5/2020).

De laatste eugeneticus der Nederlanden overleden

Maarten Gorter

Een ideologie sterft als zij geen aanhangers meer heeft, zoals Nietzsche ooit zei "god is dood" waarmee hij erop doelde dat het concept god een schepping is van de mens en niet andersom. Als niemand meer in een god gelooft dan is god "dood".

Eerder besteedde ik in de Vrijdenker aandacht aan ideologieën waar ooit miljoenen mensen achter stonden, namelijk het fascisme en het communisme. Die hebben tegenwoordig nauwelijks nog aanhangers en het lijkt er dan ook op dat het een kwestie van tijd is dat zij volledig uitgestorven zijn op ons continent en in de rest van de wereld. Heel soms komt het voor dat een denkwijze niet eens meer door een kleine selecte groep wordt gepropageerd maar door louter één individu, dit is het geval met

de leer van de eugenetica. Decennia lang was Wim Rietdijk (1927-2020) de enige pleitbezorger in Nederland voor eugenetica.

De term eugenetica werd in 1883 voor het eerst gebruikt door Francis Galton (1822-1911), een neef van Charles Darwin (1809-1882). Aanhangers van de eugenetica streven ernaar door menselijk ingrijpen de genetische samenstelling van de populatie te verbeteren, meestal door de "sterkere" te bevoordelen en de "zwakkere" achter te stellen. Eugenetica werd razend populair eind 19^e en begin 20^e eeuw in de VS, Canada, Australië en Scandinavië. Zij raakte echter in ongenade doordat de nazi's met hun sterk geradicaliseerde opvattingen over eugenetica honderdduizenden gehandicapten onder dwang hebben geëuthanaseerd. Ook bij het tot stand ko-

men van de holocaust zien we dat de nazi's eugenetische argumenten gebruikten, de Joden werden gezien als "Untermenschen" die de bloei van het "Arische ras" in de weg stonden en daarom uitgeroeid dienden te worden.

Euthanasieren

Na de Tweede Wereldoorlog werd eugenetica dan ook als mensonwaardig gezien en in strijd met de mensenrechten, waaronder het recht op lichamelijke integriteit en het recht op privacy. Dit alles weerhield de wiskundige en cultuurfilosoof Wim Rietdijk er niet van om zijn ideeën over eugenetica te propagieren. Hij schokte ons land toen hij in 1999 in het televisieprogramma Barend & Witteman^[1] en een jaar later bij het televisieprogramma van Inge Diepman "Het Zwarte Schaap"^[2] radicale uitspraken deed. Zo stelde hij dat ouders van een gehandicapt kind het recht zouden moeten hebben om zo'n kind tot het vierde levensjaar te euthanasieren. Ook moesten criminelen van hem gesteriliseerd worden en dwangarbeid verrichten. In het boek *De holle diamant* van Maurits Schmidt uit 1998 heeft de schrijver een gesprek met Rietdijk, die zegt daarin: *"Een aspect van wat je volgens mij eugenetica kunt noemen, is de overtuiging dat er beperking nodig is van de bevolkingsgroei. Het zou zeer aan te bevelen zijn daar kwalitatieve criteria bij te hanteren. Het zou totaal onredelijk en immoreel zijn als er minder ruimte zou komen voor hoogstaande en beschaaftde mensen, omdat er ruimte voor de mongooltjes nodig was."*^[3] De gehandicaptenraad van Nederland was diep gekwetst door de uitspraken van Rietdijk en deed aangifte voor belediging en discriminatie. Het OM besloot hem echter niet te vervolgen omdat hij zijn uitspraken deed binnen de context van een filosofisch gesprek.

Bij het terugkijken van de beelden van de uitzendingen valt het mij op dat Rietdijk vaak sterk begint en een goed beeld schetst van de problematiek, bijvoorbeeld dat voor veel ouders een gehandicapt kind opvoeden te zwaar is. Rietdijk gaat alleen na een sterk begin vaak verder op een zeer extreme wijze waarbij hij geen respect uit voor zijn (gehandicapte) tegenstander in het debat. Als Sonja Barend hem bijvoorbeeld vraagt of de voorzitter van de gehandicaptenraad (waar hij op dat moment mee in debat is) "ook maar geëuthanaseerd moet worden" antwoordt hij met "Dat moeten de ouders van van meneer Troost (de voorzitter) maar beslissen". Ik vind dit een vreemde en grievende opmerking; de voorzitter is op het moment van het debat 41 jaar oud en heeft een succesvol bestaan opgebouwd. Als ik Rietdijk was geweest, had ik geantwoord met "Ik wil niet oordelen voor andere mensen, ik wil alleen mensen een optie geven". Soms betrap ik mij erop dat ik het eens ben met Rietdijk, als hij in discussie is in "Het Zwarte Schaap" met een moeder van een gehandicapt kind die net even te

positief is over het hebben van een gehandicapt kind "gehandicapte kinderen zijn altijd zo vrolijk en je kan altijd zo leuk met ze lachen". Rietdijk antwoordt dan dat deze moeder tot een minderheid behoort van vrouwen die geen problemen hebben met een gehandicapt kind maar wel altijd gehoord worden in de media, terwijl het andere geluid van de vele vrouwen die er wel moeite mee hebben, niet gehoord wordt.

Abortus

Volgens Rietdijk heeft onderzoek uitgewezen dat de meeste ouders voor een abortus zouden kiezen als zij de optie hadden tot het beëindigen van de zwangerschap van een gehandicapt kind. De moeders die dit soort abortussen laten plegen hoor je volgens Rietdijk niet in de media, hier heeft hij gelijk met een goed argument. Recent heeft de invoering van de NIP-test ook Rietdijks gelijk bevestigd. Deze test kan vroegtijdig in de zwangerschap aantonen of het kind gehandicapt is. In Scandinavië is deze test vrij verkrijgbaar en dat heeft tot een afname met 97% en soms zelfs 100% (IJsland) van geboorten van kinderen met downsyndroom geleid.

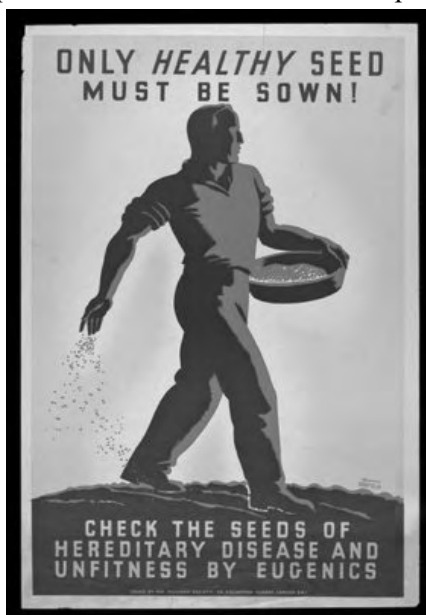
Hier komt echter wel meteen het probleem met Rietdijk naar voren, ja, hij had een punt en had soms gelijk, maar waarom kwam hij dan steeds met enorm extreme oplossingen? Tot vier jaar na de geboorte het leven van een kind te kunnen beëindigen omdat het kind voor de ouders een "last" is, vind ik niet alleen extreem maar ook in strijd met het recht op leven. Verder stoort ik mij ook aan de radicaal utilistische denkwijze van Rietdijk. Hij ondergraaft daarmee zijn sterke argument dat voor sommige ouders van een kind met downsyndroom het fysiek, psychologisch en economisch te zwaar is om het groot te brengen. Het "geluk" van de ouders moet volgens hem voorrang hebben op het recht op leven van een kind met downsyndroom. Met dit soort extremistische utilistische opvattingen kom je naar mijn mening steeds dichter in de buurt van het gevaarlijke soort eugenetica dat alleen maar tot ontmenselijking leidt.

Tot slot dan de vraag of Rietdijk een Vrijdenker was? Ik ken zijn wiskundige en natuurkundige boeken niet, hij schijnt een sterk rationalistische denkwijze te hebben; ik kan hier echter niet over oordelen want ik ben er niet bekend mee. Waar ik wel over kan oordelen zijn zijn eugenetische opvattingen. Ik kan iemand die met zoveel minachting en extremisme tegen zijn tegenstander spreekt (de voorzitter van de gehandicaptenraad) maar ook het "genot en geluk" van mensen boven de (grond)rechten van de "zwakkeren" plaatst, moeilijk als vrijdenker zien.

Toch heeft Rietdijk wel bijgedragen tot het vrijdenken, hij propageerde een denkwijze die niemand anders durfde en/of wilde vertegenwoordigen

Wim Rietdijk 1927-2020

Engelse propaganda voor eugenetica uit de jaren '20 van de vorige eeuw.

en bracht deze in het debat. Dat is prijzenswaardig, zoals ik al eerder heb gezegd in mijn artikel *Het belang van de plurale samenleving* (De Vrijdenker-09-2019): "Iedere mening, stelling of overtuiging waartegen geen afwijkende mening is toegestaan, bedreigt het vrijdenken." Nu de laatste eugeneticus der Nederlanden op 22 april jl. is overleden, is met hem ook de eugenetica leest gestorven.

- [1] De uitzending van Barend & Witteman is hier terug te bekijken: https://www.youtube.com/watch?v=yDfcj8jHW_s
 [2] De uitzending van Het Zwarte Schape is hier terug te bekijken: <https://www.youtube.com/watch?v=IEIxRBJu3bU>
 [3] Maurits Schmidt, De holle diamant, Het grote debat over new age, Uitgeverij L.J.Veen, pagina 69

Wat Fons Tel ons vertelt over Corona

René van Elst

Op 28 mei 2018 liet Fons Tel, een autodidactische denker, die voordien regelmatig voor ons blad schreef, weten dat hij geen artikelen meer zou sturen; hij ging, zo zei hij, iets anders doen. Op 11 april jl. ontving ik echter een artikel van hem over hoe we met het coronavirus moeten omgaan, met de vraag om commentaar. Ik heb hem gevraagd of het ook voor ons blad bedoeld was; hij had geen bezwaar tegen publicatie, hoewel hij meende dat het te veel indruiste tegen onze 'sciëntistische ideologie'. De redactie ging in meerderheid akkoord met plaatsing; u heeft het stuk kunnen lezen in ons vorige nummer op pag. 32, "Wat het coronavirus ons vertelt".

Ik denk dat ik inderdaad behept ben met die 'sciëntistische ideologie', want, zoals meer stukken van Fons Tel, strijkt zijn betoog mij nogal tegen de haren in. Ik leg hier mijn commentaar aan u – en tegelijk aan de auteur – voor.

Om te beginnen wil ik me wagen aan een korte samenvatting van het artikel:

- Het coronavirus maakt nauwelijks meer slachtoffers dan de gewone jaarlijkse griepvirussen. Toch wordt er wereldwijd angstig op gereageerd; hoe komt dat? Deels doordat we er geen controle over hebben en het (levens)bedreigend aanvoelt.
- Angstverhogend is dat het sciëntistisch / rationalistisch / causalistisch / mechanistisch / reductionistisch denken van de wetenschap geen zekerheid kan bieden dat we dit virus de baas worden, terwijl we van de wetenschap veel zekerheid gewend waren.
- Dat de wetenschap geen zekerheid kan bieden, komt doordat het virus geen mechanisme is, maar flexibel en intelligent reageert op tegenwerkingen. De natuur is geen causaal-mechanisch blind gebeuren, maar een levend organisme, waarin alles organisch werkt, en alles wat organisch werkt heeft doelgericht bewustzijn. Het sciëntisme heeft echter het bewustzijn weggeredeneerd als iets mechanisch. In haar huidige vorm zal de wetenschap het bewustzijn nooit onder controle krijgen.
- Het coronavirus wil ons duidelijk

maken dat de natuur door bewuste organismen wordt bevolkt en zich niet laat reduceren tot een mechanisch poppenspel.

Dus het virus is volgens Tel nauwelijks schadelijker dan een gewone griep, toch roept het meer angst op, namelijk omdat de wetenschap geen zekerheid kan bieden dat we het de baas worden; dat die zekerheid niet kan worden geboden komt doordat het sciëntisme een causalistisch beeld heeft van de natuur en het daarin werkende organisch bewustzijn (dus) nooit onder controle kan krijgen, ook niet als het om het virus gaat. En dat wil het virus ons duidelijk maken.

Ik hoop dat dit een acceptabele weergave is; nu wil ik op nader op passages uit het artikel van Fons Tel ingaan. Ik heb nummering toegepast om hierop reageren te vergemakkelijken.

1. Fons Tel ziet nu meer angst voor het coronavirus dan voor het griepvirus, terwijl het volgens hem nauwelijks meer slachtoffers maakt dan een gewone griep. Hij erkent dat het virus (levens)bedreigend aanvoelt.

RvE: Maar hoe komt het dat het zo aanvoelt terwijl gewone griep dat niet doet? Tel ziet niet dat daar nu juist het verschil zit; het coronavirus leidt tot meer angst dan het griepvirus, omdat evident is hoe levensbedreigend het is. Tel gaat namelijk van onjuiste informatie uit; het virus is besmettelijker dan griep, maakt veel meer slacht-

offers en het ziektebeeld en het lijden, ook bij velen die niet overlijden, zijn veel ernstiger dan bij griep. De angst wordt vergroot, niet door onzekerheid over de wetenschap, maar door het simpele feit dat er op dit moment geen kruid tegen gewassen is.

2. Fons Tel: "waarom dit virus zich zo snel en massief wereldwijd heeft verspreid en wat we kunnen doen om mensen immuun ertegen te maken, zijn vragen die ook medici en virologen (nog?) niet kunnen beantwoorden."

RvE: Hoe (niet 'waarom') het virus zich heeft verspreid is allesbehalve een raadsel. Het is erg besmettelijk en verspreidt zich op dezelfde manier als griepvirus en verkoudheidsvirus, geholpen door het feit dat wij heel sociale en (mondiaal) mobiele organismen zijn. Het is niet anders dan met de pandemie van 1918. Alleen zijn we met méér en nog mobielere mensen.

Medici en virologen weten precies wat ze kunnen doen; ze hebben zicht op verschillende methoden om mensen tegen het virus te beschermen, dankzij verbluffend gedetailleerde kennis van hoe het virus in elkaar zit en cellen aangrijpt. Die methoden worden onderzocht en beproefd.

Wegbidden van corona is geen optie, maar er is op dit moment geen reden om de mogelijkheid van een vaccin of een ander middel tegen het virus uit te sluiten. De medici en virologen zitten niet met de handen in het haar, al is succes niet verzekerd.

3. Fons Tel: "Vooral industrieel ontwikkelde landen worden zwaarder getroffen door deze crisis en nemen ook rigoureuzere maatregelen."

RvE: Het ziet er naar uit dat de minder ontwikkelde landen alleen maar "achterlopen". Verwacht wordt dat bijv. in Afrika het ergste nog moet komen. Uiteraard zijn er verbanden tussen de bevolkingsdichtheid en de mobiliteit en de mate van getroffen zijn. En vervolgens tussen de mate van getroffen zijn, de ruimte die de economie biedt, en de ingrijpendheid van de maatregelen.

4. Fons Tel spreekt uitgebreid over het wetenschappelijk, scientistisch, rationalistisch, causalistisch denken, dat volgens hem pretendeert de waarheid te kennen en dat daar tot nu toe ook redelijk voor garant heeft kunnen staan met zijn beheersing van de natuur.

RvE: Waar kennelijk telkens weer op gehamerd moet worden is dat wetenschappers, althans fatsoenlijke wetenschappers, niet pretenderen de waarheid te kennen. Zij pretenderen hoogstens met de best mogelijke verklaringen te komen op basis van de beschikbare gegevens en methoden. In de woorden van Jan Terlouw: "Weten-

schappers leven met twijfel, dat is feitelijk hun grootste vriend. Als je blijft twijfelen, blijf je zoeken om dichter bij de waarheid te komen. Zij zullen nooit iets met overtuiging zeggen, nooit de barricade op gaan."^[1]

5. Fons Tel: De wetenschap heeft "het bewustzijn buiten spel gezet" als iets wat onderworpen is aan causale wetten en meent zo aangetoond te hebben dat de natuur een mechanisme is dat voorspelbaar en herhaalbaar werkt.

RvE: Dat er wetenschappers zijn die zoeken naar een verklaring van het bewustzijn vanuit neurologische processen (hoe kun je het anders verklaren? – Meer hierover in punt 13.) wil niet zeggen dat 'de wetenschap' nu meent dat alles in de natuur voorspelbaar en herhaalbaar is. Het tegendeel is waar. Ik verwijs naar de kwantummechanica, de chaostheorie e.d..

6. Fons Tel: Met zijn onvoorspelbaarheid "haalt [dit virus] de zekerheid die de wetenschap ons gaf, onderuit." (...) "de wetenschap kan ons geen garantie geven dat we dat nietige virusje alsnog onder controle krijgen."

RvE: Dat het virus 'de wetenschap onderuit haalt' is anti-wetenschappelijke demagogie. De wetenschap staat even sterk als altijd. Onderuit halen wordt geprobeerd door politici als Trump en Bolsonaro. Over de hele wereld zijn wetenschappers bezig oplossingen te zoeken voor het virusprobleem. Over de biochemie van het virus is al veel bekend en en het wordt steeds duidelijker hoe het werkt. Alleen de wetenschap en een daarop aansluitend verstandig *social distance*-beleid kunnen dit virus de baas worden.

7. Fons Tel: "De cultuur met al haar instellingen en denkbeelden staat op haar grondvesten te schudden."

RvE: Dit lijkt mij overdreven of verkeerd uitgedrukt. Duidelijk is dat de pandemie, in combinatie met de nodige maatregelen daartegen, grote sociale, psychologische en economische problemen veroorzaakt, zowel nationaal als internationaal. De kranten staan daar vol over. De vertrouwde instellingen en denkbeelden staan echter niet op omvallen; die manifesteren zich juist sterker, is mijn indruk. En als ze al zouden wiebelen, dan toch niet doordat de wetenschap geen zekerheid kan geven over de bestrijding van het virus.

8. Fons Tel: "Virussen zijn geen mechanismes." Virussen muteren. "Of die mutatie nu door toeval of door een bewuste actie plaatsvindt, is hier van ondergeschikt belang. Feit is dat de natuur geen mechanisme is dat blind en strikt causaal voortgaat in haar activiteiten, maar flexibel en intelligent reageert op tegenwerkingen zoals die van een serum of een antibioticum."

RvE: Tel zegt eerst dat het van ondergeschikt belang is of de mutaties plaatsvinden door een bewuste actie of door toeval; inconsequent zegt hij vervolgens dat het een zaak is van flexibel en intelligent reageren op tegenwerkingen. Flexibel en intelligent reageren noem ik bewuste actie. Tel noemt het toeval wel, maar zijn verhaal is dat er *geen* toeval is in de natuur. Hij beweert hier eigenlijk dat de evolutie niet voortvloeit uit toevallige mutaties, waarvan sommige gunstig en andere ongunstig zijn voor overleving en voortplanting, maar dat er een soort *intelligent creation* in besloten is. Hij noemt het een *feit* dat de natuur flexibel en intelligent reageert. Zelfs virussen

reageren intelligent, als het aan Tel ligt, door te muteren dus. Tel ziet teleologie in de natuur.

9. Fons Tel: Ook het klimaat is geen mechanisme dat strikt werkt volgens causaal gereguleerde processen.

RvE: Het is belachelijk om het klimaat en het weer intelligentie en doelgerichtheid toe te schrijven, zoals men ze vroeger toeschreef aan boze geesten en goden. Weer en klimaat zijn causaal bepaald (hoe anders?) maar niet 100% voorspelbaar omdat het te complexe processen zijn; we kunnen ook niet voorspellen welke vorm een wolk krijgt, maar hoe wolken ontstaan is precies bekend. Alle factoren die het weer bepalen zijn bekend, maar het samenspel daartussen is moeilijk te overzien en voorzien. Waardoor aardbevingen en vulkaanuitbarstingen ontstaan, is ook bekend, maar we kunnen niet goed genoeg in de aardkorst kijken om ze te voorspellen. Hoe een virus zich verspreidt in de samenleving is met statistische modellen aardig voorspelbaar, maar iedereen snapt dat niet voorspelbaar is wie de volgende besmette persoon zal zijn.

10. Fons Tel: "Zij [de natuur] is een levend organisme, net zoals wijzelf een levend organisme zijn dat niet mechanisch, maar organisch werkt. En alles wat organisch werkt, heeft bewustzijn; zowel op het microniveau van virussen als op het macroniveau van het klimaat en het milieu. Dat bewustzijn, dat eerstens en vooral doelgericht werkt, zal de wetenschap in haar huidige vorm nooit onder controle krijgen, juist omdat dat de essentie is van wat levend is en wat zich nooit laat vangen in de regels van het scientistische denken in causale termen." **RvE:** Het denken van Fons Tel lijkt te worden beheerst door het oeroude idee van de ziel, alleen is die in zijn plaatje niet helemaal onstoffelijk en zijn niet alleen mensen ermee begiftigd, maar is alle (organische) materie dat. Hij vertolkt de gedachte van het panpsychisme: *alles* heeft bewustzijn (een verwant van het pantheïsme: *alles* is God.). In een eerder artikel (De Vrijdenker 2014-10 pag. 18) heeft hij zelfs bewustzijn toegeschreven aan atomen. Het is net zoiets als de *god-of-the-gaps*-verklaring: als we geen verklaring hebben voor iets, bijvoorbeeld het ontstaan van de kosmos of van het leven, dan is God de verklaring. Fons Tel begrijpt het bewustzijn niet – toegegeven, dat is een moeilijke materie – en schrijft daarom gemakshalve aan *alles* bewustzijn toe. Je zou het desnoods 'bewustzijn' kunnen noemen als bijvoorbeeld een bacterie zich naar een aantrekkelijke stof beweegt, omdat dat een doelgerichte reactie op een prikkel is. Reageren op prikkels is een minimumvereiste voor bewustzijn, maar het is nog lang geen bewustzijn in de zin van jezelf ervaren als actieve en passieve entiteit in je omgeving. Zulk bewustzijn is een zaak van complexe informatieverwerking en daarmee van hogere organismen, niet van virussen of bacteriën. En al helemaal niet van atomen of moleculen.

11. Fons Tel: "dat we dit fenomeen [bewustzijn] serieuzer moeten nemen dan de wetenschap nu doet, lijkt mij duidelijk."

RvE: Fenomenen als denken en bewustzijn zijn wel degelijk onderwerp van zowel diep filosofisch denken als van wetenschappelijk onderzoek op grote schaal. Men kan daarover bijvoorbeeld lezen in een e-book^[2] van Sci-

entific American MIND uit 2019. Toegegeven: het gaat daarin niet over het bewustzijn van virussen! Tel sluit zich op voorhand af voor (min of meer) materialistische verklaringen in de sfeer van biochemie, psychologie, netwerk-neurologie, informatica, cybernetica en kunstmatige intelligentie en blijft dus voortsjokken op de nergens heenleidende weg van het magisch denken.

12. Fons Tel: "[dat] de natuur zich niet laat reduceren tot een mechanisch poppenspel. Dat is wat het coronavirus ons wil duidelijk maken (...)."

RvE: Het virus is dus niet alleen intelligent en bewust, het wil ons ook nog een lesje leren! Dat wij uit de pandemie lering kunnen trekken ligt voor de hand. Dat het virus ons met een bewust doel zou aanvallen, is klinkklare onzin – ik ga er nu eens geen eufemisme voor verzinnen.

13. Fons Tel: "Natuurlijke processen zijn voor de wetenschap principieel voorspelbaar en herhaalbaar en gaan geen interacties aan met een zogenaamde objectieve waarnemer. Alleen dan kan het wetenschappelijke denken garant

staan voor de waarheid van zijn bevindingen. Alles wat zich daar niet naar gedraagt, valt buiten de wetenschappelijke focus en noemt het de emergentie of de contingentie

van het bestaan. Zeker, de wetenschap heeft een probleem met het emergente 'bijverschijnsel' bewustzijn dat zich niet aan haar regels lijkt te willen onderschikken. Maar inmiddels hebben neurowetenschappers daar al iets op gevonden. Dat bewustzijn is in wezen flauwekul, want ons denken en onze daden worden door neurologische processen aangestuurd."

RvE: Redactiecollega Sicco Polders heeft het begrip emergentie in een interne mailwisseling over het artikel van Tel toegelicht; graag neem ik zijn uiteenzetting hier met dank over: "Emergentie is een begrip dat vaak klinkt binnen het debat tussen holisten en reductionisten. Wetenschap wordt vaak vereenzelvigd met een reductionistische visie: alles valt te verklaren en te herleiden op basis van de meest fundamentele eenheden. Gedachten zouden in deze visie te herleiden zijn tot neuronale activiteit. Bijvoorbeeld, zoals de superreductionist Dick Swaab zou betogen (*Wij zijn ons brein*). Holisme is een visie waarbij ervan wordt uitgegaan dat niet alles te herleiden valt tot de meest elementaire delen. We kunnen niet verklaren wat verliefd zijn is op basis van meest basale onderdelen, zoals neuronen, maar er is meer dat erbij komt ter verklaring. Het geheel is meer dan de som der delen. Verliefdheid zou dan een emergente eigenschap zijn. Evenals bewustzijn. Uit individuele delen, zoals neuronen, vallen verliefdheid en bewustzijn nooit te verklaren, zoals uit een enkel atoom nooit het fenomeen kleur verklaard kan worden. Pas een aantal atomen tezamen in een bepaalde wisselwerking doet kleur ont-

staan. Een wetenschappelijk reductionistische visie veronachtzaamt dus bepaalde werkelijkheidsgebieden die er volgens de holist wel degelijk zijn. Daarentegen is de holistische visie soms moeilijk verteerbaar want niet empirisch toetsbaar en soms haast esoterisch." Tot zover Sicco Polders.

Ik kan me niet voor de volle 100% aansluiten bij Sicco's overigens duidelijke toelichting; daarop nader ingaan zou een apart artikel vereisen. Het gaat hier om wat Fons Tel heeft geschreven. Deze geeft een karikaturaal beeld van de wetenschap, als hij zegt dat die alles wat zij niet kan voorspellen en herhalen "de emergentie van kwaliteiten of de contingentie van het bestaan" noemt. Een wetenschapper die niet begrijpt dat dat woorden zijn die niets verklaren, is geen knip voor de neus waard.

Dat neurowetenschappers bewustzijn als flauwekul zouden beschouwen, noem ik flauwekul. En dat degenen die ons bewustzijn proberen te verklaren vanuit neurologische processen (zie punt 11) zeggen dat ons denken en onze daden door neurologische processen worden aangestuurd, is volgens mij onjuist. De clou van wat zij zeggen is, dat ons denken een neurologisch proces van informatieverwerking *is* en ons bewustzijn idem dito. Een

klompje neuronen verklaart niets; het is de wisselwerking daartussen – waar Sicco Polders het ook over heeft – die maakt dat informatie wordt gegenereerd en of verwerkt. Een gedachte is niets anders dan informatie die wordt uitgewisseld. Bewustzijn bevindt zich op het raakvlak van gedachten en zintuiglijke indrukken. Hoe dat precies werkt, daar is om voor de hand liggende redenen moeilijk een vinger achter te krijgen. Maar om dan maar te beweren dat alles bewustzijn heeft, is net zulk primitief denken als dat de wereld wel geschapen moet zijn door een hogere intelligentie, omdat alles zo complex en mooi georganiseerd is.

[1] <https://www.logeion.nl/weblog/2019/12/19?weblog-postTitle=Over-vertouwen-twijfel-en-onzin-met-Jan-Terlouw>

[2] *The Science of Consciousness*, zie <https://www.scientificamerican.com/store/ebooks/the-science-of-consciousness/>

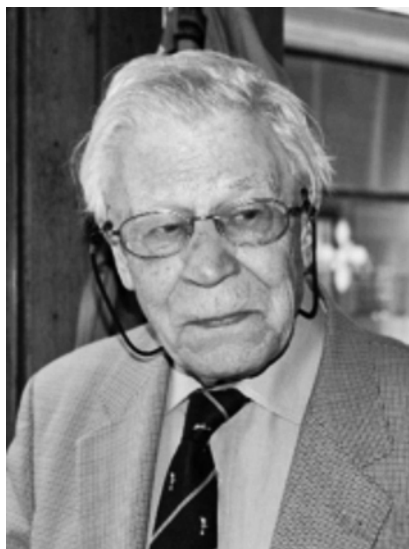
De blijde boodschap volgens drs. P. en Thomas van Aquino *Anton van Hooff*

Bij herlezing van de verzamelde liedteksten van drs. P.^[1] moest ik weer schaterlachen bij het versje dat de christelijke leer kernachtig samenvat. Drs. P. maakte op de wijs van

Overall
Overall
Waar de meisjes zijn
Waar de meisjes zijn
Overall
Overall
Waar de meisjes zijn, daar is het bal.

een liedje dat het Leger des Heils zou kunnen gebruiken:

Ook voor u
Ook voor u
Is Hij heengegaan
En weer opgestaan
Ook voor u
Ook voor u
Staat de Heer voortaan op het menu

Het kannibalisme van de katholieke eucharistie, waarin het brood in de vorm van de hostie werkelijk het lichaam van Jezus Christus is en waarop drs. P. zinspeelt, heeft Thomas van Aquino (ca. 1225–1274) verwerkt in een hymne. Bij het 'manducat' moet ik steeds grinniken:

Panis angelicus
Fit panis hominum
Dat panis coelicus
Figuris terminum
O res mirabilis
Manducat dominum
Pauper, pauper
Servus et humilis
Pauper, pauper
Servus et humilis

Engelenbrood
Wordt mensenbrood
Het hemels brood stelt
Een grens aan symbolen.
O wonderbaarlijke zaak:
De Heer wordt genuttigd
Door de povere, povere
En nederige slaaf
Door de povere, povere
En nederige slaaf.

[1] Tante Constance en Tante Mathilde. Liedteksten van drs. P., verzameld door Ivo de Wijs, Nijgh & Van Ditmar, Amsterdam 2003⁵.

Aanval met Verweer (3)

De pastoor en de ketter

P. van Dorp en Henrik Schutjes

In 1912 gaf onze vereniging een brochure "Aanval met verweer" uit, waarin de vrijdenker Henrik Schutjes fel reageerde op een fel tegen de vrijdenkerij gekant artikel van een R.-K. priester, P. van Dorp.

Henrik Schutjes was redacteur van het weekblad (!) "De Dageraad"; ik kan over hem op het internet alleen vinden dat hij vertalingen heeft verzorgd van werken van Nietzsche. Van Dorp had als standplaats de Posthoornkerk in Amsterdam; hij had al eerder gereageerd op stukken in "De Dageraad"; zie daarover de 'Aanteekeningen' aan het slot. Zijn hieronder afgedrukte 'aanval' werd in 3 afleveringen gepubliceerd in het R.K. Advertentieblad "De Reclamebazuin" in augustus en september 1912.

Opmerkelijk is dat Van Dorp juist van alles wat afkeurenswaardig is in de R.-K. kerk, toeschrijft aan de "Vereeniging tot Bevordering der Vrije Gedachte". Uiteraard gaat Schutjes daar in zijn reactie uitvoerig op in.

René van Elst

Gedigitaliseerd en van aanvullende noten (aangeduid met nummers tussen rechte haakjes) voorzien door René van Elst, eindredacteur van maandblad "De Vrijdenker". Deel 1 en 2 vindt u in de voorgaande nummers van 2020.

Het is mij gebleken, dat de Vereeniging "De Dageraad" propaganda voert langs de huizen en met gedrukte formulieren werkt, waarop zij de handtekening tracht te verkrijgen van luidjes, die zich van hun kerk wensen af te scheiden, nadat zij tot de "vrije gedachte" bekeerd zijn. Boven het formulier staat dan ook: "Afscheiding van de Kerk".

Nu zijn er ook Katholieken, die jammerlijk reeds zoover van God en godsdienst zijn afgedwaald, in wier zielen het licht van Gods genade reeds zoozeer is uitgedoofd, dat ze hun naam hebben gegeven aan dit werk der duisternis. Het spreekt van zelf, dat zij zich door deze daad van de Kerk hebben afgescheiden en geen leden meer zijn van de Katholieke Kerk, zoo dat zij, als zij in dezen toestand sterven, niet op gewijde aarde begraven worden.

Het is echter goed erop te wijzen, dat zij, zoolang zij leven, toch niet geheel los van de Kerk staan. Zij dragen immers in hunne zielen het eeuwigdurend merkteken, door het heilig Doopsel erin gegrift, waardoor zij het *recht*, maar ook de *plicht* hebben, om zich weer met de Kerk te verzoenen en zich onder Hare rechtsmacht te stellen.

Nu zijn zij als schapen die rondlopen buiten den schapestal, welke zij in zondige verblindheid hebben verlaten. Wij mogen echter niet moede worden voor hen te bidden, opdat zij door Gods barmhartigheid en overvloedige genade, bij leven of bij sterven, nog in den waren schapestal, de Katholieke Kerk, mogen terugkeeren.

Amsterdam. P. VAN DORP, priester

R.-K. Advertentieblad "De Reclamebazuin" No. 42 (31 Augustus 1912), 43 (7 September d.v.^[4]) en 44 (14 September d.v.).

WEDERWOORD.

[van Henrik Schutjes, vrijdenker]

Ik, vrijdenker en lid van de Vereeniging de Dageraad tot bevordering der Vrije Gedachte, kan me niet anders dan geleid gevoelen, wanneer een zoo uitnemend man als de beroemde Roomsche priester P. van Dorp zich op meer dan alle-daagsche wijze bezig houdt met doel en streven der Vrije Gedachtevoorstanders in het algemeen en der Vereeniging de Dageraad in het bijzonder. En dit gevoel van welbehagen stijgt aanmerkelijk, wanneer ik opmerk de wijze waarop deze Roomsche priester de Vrijdenkersbeweging bestrijdt. Het geheele betoog immers is klaarblijkelijk niet anders dan een betoog met een vooropgesteld doel, in dit geval: de verdachtmaking der Vrijdenkersbeweging, verzwegen in zich houdend: verheerlijking der Roomsche kerk. In dezer voege heeft het arti-

kel niet meer waarde dan het eerste het beste tendenz-artikel of de annonce van den hanebalker, die zijn margarine voor fijne natuurboter uitmarkt, in het zalige besef dat... de brave, domme wereld nu eenmaal wil beetgenomen worden.

Had de Roomsche priester Van Dorp zich alleen onledig gehouden met het verborgen gedeelte van zijn doel: de verheerlijking zijner Roomsche kerk, ik zou hem dit onschuldige vermaak ten volle gegund hebben. Anders wordt het, nu hij zich in het bijzonder toelegt op de bestrijding der Vrijdenkersbeweging. En op welke wijze! Het betoog als zoodanig kan er wel door; de man heeft gegeven wat hij kon. Ik moet zelfs ruitelijk verklaren, dat, waar de Roomsche apologie (geloofsverdediging) zoowel in tijdschrift en krant als in redevoering en debatten uitmunt als onbeholpen broddelwerk, deze priester aan dit betoog onmiskkenbaar alle zorgen heeft gewijd en dat, waar men van Roomsche zijde doorgaans meent te kunnen volstaan met onbenullig knutselwerk en hol gefraas, wanneer het de bestrijding van de Vrijdenkersbeweging geldt, ditmaal tenminste een priester der Roomsche kerk zich nog de moeite getroost heeft althans op *schijnbaar redelijke* gronden te trachten de "Vrije Gedachte" te neken. Dat hem dit niét gelukt is, noch ooit gelukken zal, is zijne schuld niet. Geen enkel geloof is nu eenmaal in staat de redelijkheid der Vrije gedachte met gunstig gevolg te bestrijden, om de eenvoudige reden, dat het geloof in zijn kerkelijk-godsdienstigen vorm nimmer het terrein van het redelijke denken betreedt, in het geheel geen recht kan doen gelden op zijn waarde als vorm van denken en juist het sterkst is waar het los van alle redelijke denken zijn heil zoekt in het onredelijke. Credo quia absurdum – Ik geloof *omdat* het onredelijk is. Deze stelling, toegeschreven aan den Roomschen kerkvader Tertullianus, teekent allerzuiverst het wezen des geloofs.

Toch sta ik niet geheel onsympathiek tegenover dezen Room-

schen priester. Immers, als vrijdenker kan ik mijn genoegen niet verbergen over het feit, dat dit stuk apologie toch ook de onmiskenbare teekenen van onbeholpenheid en onbenulligheid van alle Roomsche apologie toont, zwak in verdediging van eigen standpunt, lasterlijk in de bestrijding van den tegenstander. Te zijner tijd zal ik bij de verdere bespreking van het voorgaande priesterlijk betoog genoegzaam gelegenheid hebben, hier den vinger op te leggen, zoodat ik op deze plaats niet behoef vooruit te loopen met aanhalingen en verwijzingen. En waar dit priesterlijk betoog zich kenmerkt door beide bovengenoemde eigenschappen, keert dit betoog zich vanzelf tegen zichzelf en wordt een betoog ten gunste van het bestredene. Daarvoor ook ben ik dezen Roomschen priester, die het wagen durft op zulk een meesterlijke wijze het goed recht en de dringende noodzakelijkheid van het vrijdenken te verdedigen, den hoogsten dank schuldig. Zelfs durf ik aannemen dat, wanneer deze priester zich in het bijzonder had toegelegd op het leveren van een uitmuntend pleidooi ten gunste der Vrijdenkersbeweging, hij zelfs in zijn mooist gebouwde betoog niet zooveel zou kunnen hebben bijgedragen tot de verspreiding der Vrije gedachte en de bestrijding van het Roomsche geloof, als in dit produkt van apologetisch broddelwerk.

In dit gevoel van dank, wil ik al aanstonds met breed gebaar heen-stappen over het stompzinnige gevele van den aanhef: "vele lezers zullen wel weten" (pag. 6). De priester Van Dorp weet zelf toch te goed dat de lezers van de "Reclamebazuin" – voor Roomsche margarine en andere apologetische artikelen – zich niet zoo bijzonder zullen bezig houden met het bestaan van een "Vereeniging tot bevordering der Vrije Gedachte, genaamd de Dageraad" en hoogstens in de Maandagavond-cursussen, die Zijneerwaarde des winters in zijne kerk aan de Haarlemmerstraat^[5] te Amsterdam houdt, hebben kennis gemaakt met zoo iets als eene "satanische godloochnaarsbende" en niet dan per schotblaadje hebben kennis gekregen van een te Amsterdam bestaand godloochnaarsblad "De Dageraad", dat op zekeren dag "op hol" was, **1**) (Zie aantekeningen.)

Nu versta men mij wel bij het lezen van dit woord van verweer. Toen op Zondag 27 October j.l. de beken-

de ex-Roomsch-priester Dr. Jan van den Brink^[6] voor de Vrijdenkersvereniging de Dageraad te Amsterdam zou spreken over "de pauselijke onfeilbaarheid", achtte deze zelfde priester P. v. Dorp het noodig in het Roomsche dagblad "De Tijd" van 26 Oct. jl. een waar-schuwend woord te zeggen over dezen Dr. v. d. Brink:

"de apostaat (afvallige).... die door *hoogmoed en eigenwaan* de genade van het geloof verloor en met *haat en grimmigheid* in het hart diezelfde kerk (waaruit hij getreden is) bestrijdt en vervolgt... Door *ijdel en eigenwaan* en *verblindenden hoogmoed* heeft hij de genade van het Christelijk geloof verloren... Hoe hij als doodsvijand tegen de katholieke kerk staat is van algemeene bekendheid. Hij is voortdurend in de weer, om allerlei leelijks van die kerk op te dissen in vergaderingen en in geschriften".

(Tevens maak ik van de gelegenheid gebruik Dr. J. v.d. Brink mijn gelukwensen aan te bieden, dat hij in de 20e eeuw^[7] geboren is. Zijn ambtgenoot, de apostaat Gior-dano Bruno, bracht het in zijn jaren er beroerder af.) **2**)

Ik zou – l'une politesse en vaut l'autre... de eene onbeschoftheid is de andere waard – tegenover al het moois dat deze priester te zeggen heeft over de Vrijdenkersbeweging, kunnen volstaan met een snauw aan het adres van dezen Reclamebazuin-schrijver:

de Roomsche priester... die door hoogmoed en eigenwaan, het gebruik van het gezond verstand verloor en met haat en grimmigheid in het hart de Vrijdenkersbeweging bestrijdt en vervolgt... Door ijdel en eigenwaan en verblindenden hoogmoed heeft hij het vermogen van het redelijke denken verloren... Hoe hij als doodsvijand tegen de Vrijdenkersbeweging staat, is: van algemeene bekendheid. Hij is voortdurend in de weer, om allerlei leelijks en onwaars van de Vrijdenkersbeweging op te dissen in de kerken en in pamfletten, tot zelfs in de Reclamebazuin.–

Doch dit zou niet meer zijn dan een plumpe onbeschoftheid, gelijkwaardig aan die van den Zeereer-

waarden schrijver in "De Tijd" en evenals deze priesterlijke verdacht-making slechts hol, schelderig lawaai, dat door elk weldenkend mensch met dezelfde verachting zou worden afgewezen.

Men versta mij dus wel.

Dit geschrift is geen persoonlijke aanvechting van den Roomschen priester P. v. Dorp als zoodanig; doch waar Zijneerwaarde den droeven moed heeft langs lijnen, van laster en verdachtmaking de door hem gehate Vrijdenkersbeweging aan te vallen, gevoel ik, Vrijdenker, me gedrongen het goed recht van vrijdenken te verdedigen. Hierin word ik ten eerste tegemoet gekomen door ditzelfde priesterlijk betoog, omdat de laster en de verdachtmaking er zoo dik opliggen dat zijne zwaarwichtigste contra-argumenten vrij gemakkelijk in pro-argumenten voor de Vrije Gedachte kunnen omgebouwd worden. Dit te doen – en niet meer – is het doel dezer regels, die ik schrijf als vrijdenker en *niet* als lid der Vrijdenkersvereniging de Dageraad; door dit mijn woord is niemand gebonden dan ik.

Wanneer we spreken van den mensch, die denkt, dan bedoelen we gewoonlijk niet den mensch van alledag, wiens gedachten sprankelen door zijn daden als de zonnestralen door het lommer der boomen, vlug lichtvlekjes teekenend op den weg en ze weer even vlug wegdoozelend. De denkende mensch is voor ons de mensch, bij wien het denken een daad is, die hij doet met ernst, eene handeling die hij ten uitvoer brengt volgens een zeker plan, een arbeid waar hij met rustige zinnen bij is. Dit ernstige, planmatige, rustige denken noemen we *nadenken*, denken en nog eens overdenken. Gedachte voor gedachte ineenzetten en bijeenzetten en terdege toezien, dat de zoo verkregen reeks van gedachten goed in elkander sluit. De oorspronkelijke gedachten die we als grondstellingen, als fundament voor het verder denken bezigen, eerst eens goed bezien of ze wel echt zijn en hecht en waar. Of dat geen fantasiën zijn, schijnwaarheden en droombeelden, waarop we andere gedachten en gevolgtrekkingen bouwen en aan het eind van ons denken, als uitkomst van ons denken, toch niets meer hebben dan een fantasie, een droombeeld, een

schijnwaarheid, die ons wellicht tijdelijk begoochelt en boeit, tot... de ontzuivering, de ontgoucheling komt. Tot de droom voorbij is.

Wanneer we dan overtuigd zijn van de hechtheid onzer grondstellingen en zeker van de juistheid onzer verdere stellingen en gevolgtrekkingen, dan staan we ook rustig tegenover de slotgevolgtrekking, ons oordeel. Dat oordeel is voor ons eene waarheid, die ons rust en kalmte geeft en zekerheid in onszelf.

Uit de dagelijksche ervaringen weten we dat we deze wijze van *denken* niet toepassen op de dingen van alledag, op de beuzelarijen die komen en gaan. Alleen grootsche dingen keuren we waardig deze grootsche handeling van *denken*, dezen arbeid van *nadenken*, deze inspanning van *overdenken*. Dingen die ons geheel in beslag nemen, die ons dwingen er aan te denken. Zoo denkt de mensch aan zijn bestaan en aan wat buiten hem bestaat... wat was, is en worden zal. Zoo denkt de mensch aan de groote levensvragen, die er liggen in de ontwikkeling van menschedom en maatschappij. Zoo denkt de mensch over... god en godsdienst.

AANTEKENINGEN.

1) De Dageraad op hol! – is de titel van een pamflet, geschreven door P. v. Dorp, naar aanleiding van een artikel in het weekblad De Dageraad, waarin een "kort bewijs voor het bestaan van God", van de hand van dezen Roomschen priester, bekritiseerd werd.

Toen een vlugschrift van denzelfden Roomschen priester, met het bargoensch opschrift: Cain doodt zijn broeder... vlucht... huwt in een ander land een vrouw... en sticht een stad" – een vlugschrift dat als model van exegese (bijbeluitlegkunde) moest dienst doen – als "Kladderadatsch" in Dageraad 17 en 18 van 21 en 28 Januari 1911 werd uiteengerafeld, had P. van Dorp niet ervan terug en was blijkbaar zelf... op hol.

2) Giordano Bruno – Italiaansch Dominicaner monnik der zestiende eeuw. Trad uit de Roomsche kerk en ging over tot de leer van Calvin^[13]. Bestreed, te Parijs vertoevende, als wijsgeer fel het aristotelisme (de wijsgeerig godsdienstige stellingen van Aristoteles) en de scholastiek (middeleeuwsch godsdienstig-wijsbegeerte). In Italië teruggekeerd in 1592, werd hij den 17 Februari 1600 door de Roomschen als ketter op de Campo di Fiori te Rome verbrand.

AANVULLENDE NOTEN

[5] De Posthoornkerk, officiële naam Onze Lieve Vrouwe Onbevlekt Ontvangen, is een kerkgebouw aan de Haarlemmerstraat te Amsterdam. Architect van de Posthoornkerk was P.J.H. Cuypers, die het gebouw in 1860 ontwierp.

[6] Johannes Antonius Hendrikus van den Brink, rooms-katholiek priester en eerste socialistisch gemeenteraadslid in Noord-Brabant en Limburg. Breda 1865 – Den Haag 1933.

[7] De auteur vergist zich hier een eeuw.

Wordt vervolgd.

Terzijde Formule 1 Sicco Polders

Vol concentratie, met priemende ogen vanonder de grote helm, wacht hij op het startsignaal. Zijn handen stevig om het met tientallen knoppen futuristisch uitgeruste stuur. Nog luttele seconden en dan zal hij zijn miljoenenbolide met duizelingwekkende snelheid zeventig rondes lang op de baan proberen te houden. De extatische supporters verlangen naar de kolossale bak herrie die dadelijk door hun lichamen dreunt. Ze hebben gespeculeerd over de banden, de grip, het motorvermogen en de te volgen tactiek. En massaal gedronken en gewed.

Weg is-ie... De eerste aanwijzingen van de technuten langs de kant klinken over de boordradio. De televisiekijker thuis kan alles volgen, en zelfs zien wat hij ziet: voorbijrazend asfalt en haarscherpe bochten waarvoor minimaal dient te worden afgeremd. Net een computerspel maar dan met echte mensen, die echt kunnen botsen, over de kop kunnen gaan, of zoals in 1973 Roger Williamson tijdens de Grand Prix van Zandvoort, levend in hun auto kunnen verbranden. Maar hij mag zich nergens door laten afleiden tijdens deze potentieel fatale negentig minuten. Zijn leven ligt in de handen van de omstandigheden en van zijn eigen kunde. En in die van zijn tegenstander, die alles op alles zet om hem in te halen. Om dit te voorkomen schakelt-ie, stuurt-ie, maar bovenal voelt-ie. Hoe de auto ligt, hoe de acceleratie is, hoe de banden zich vastzuigen aan de baan, en hoe de middelpuntvliedende kracht in de bocht hem tegen zijn stoel aandrukt. En vooral niet denken. Niet aan een ongeluk, niet aan de tot in de verre omtrek te horen monomane herrie, niet aan de lucht die hij verpest, en niet aan de miljoenen die het kost om hem met zijn autootje te laten spelen. Zoals Playboy-oprichter Hugh Hefner ooit zei: "The only difference between men and boys is the price of their toys."

De finish nadert. Jarenlange training heeft hem tot een racemonster gemaakt, met de nietsontziende wil van een winnaar. Nog slechts honderden meters, een fractie van een seconde, en dan zal al het gekakker worden uitbetaald. Het landschap, speciaal hiervoor toegerust met kilometers asfalt, metalen tribunes en tienduizenden kabels, opdat de kijker tussen de reclames door optimaal mee kan genieten om vervolgens weer in zijn eigen burgerlijke bolide naar zijn nietszeggende werk te tuffen, onderwijl dromend van heldendom, mooie dames en geld, betaalt daar flink aan mee.

Hij staat op het podium, zijn collega's enthousiast onderspuitend met champagne, nog vol van de adrenaline. De sponsors laten hem uitrizen. Zij tellen ondertussen de opbrengst die ze in hun zakken kunnen steken nu hun merk weer prominent in beeld is. Want geen vierkante centimeter is onbevlekt, alles ter promotie van hun producten die door ongekennde populariteit het toch maar weer mogelijk hebben gemaakt dat er tegenwoordig een succesvolle Nederlander meedoet aan een van de meest zinloze, geldverslindende, milieuvriendelijke spektakels ter wereld. Gelukkig nog even niet allemaal te bewonderen in Zandvoort.

DE AUTEURS VAN DIT NUMMER

Floris van den Berg (Naarden 1973) is milieufilosoof aan de Universiteit Utrecht, lid en voormalig bestuurslid van De Vrije Gedachte, lid van het Humanistisch Verbond en donateur van Skepsis. Van hem verschenen diverse boeken, zoals *Hoe komen we van religie af*, *Beter weten - filosofie van het ecohumanisme* en *De vrolijke feminist*.

P. van Dorp - priester in de Posthoornkerk te Amsterdam (omstreeks 1912).

René van Elst (Amsterdam 1950) is gepensioneerd Human Resources-medewerker, heeft sociologie en (deels) rechten gestudeerd, was hoofd- en eindredacteur en opmaker van De Vrijdenker (2014-2018), thans eindredacteur; donateur van Skepsis.

Maarten Gorter (Amstelveen 1994) is redacteur van de Vrijdenker, studeert Staatsrecht en is autodidactisch student op het gebied van geschiedenis en politiek, is actief in de Vereniging Historisch Amstelveen en ondersteunt activiteiten voor ouderen met dementie.

Anton van Hooff (Den Haag 1943) is klassiek historicus te Nijmegen, redactielid van De Vrijdenker en oud-voorzitter van De Vrije Gedachte. Zijn nieuwste boek heet *Klassieke liefde, Eros en seks naar Ovidius*.

Jan Willem Nienhuys (Den Haag 1942) was universitair docent wiskunde (T.U. Eindhoven), is schrijver en vertaler en is secretaris van Skepsis en redacteur van Skepter.

Kenneth van Oost (België 1960) is internationaal werkzaam geweest in de logistiek, is geïnteresseerd in o.a. progressieve politiek, de problematiek individu-collectief, memetics; is lid van de Gentse Cultuurvereniging.

Sicco Polders (1966) is filosoof en (sinds 2018) redacteur, thans ook hoofdredacteur, van De Vrijdenker. Hij geeft colleges, onder meer voor de Universiteit van Amsterdam, op het gebied van ethiek en wetenschapsfilosofie. Hij is een bewonderaar van Montaigne, Kant, Schopenhauer en Nietzsche. In juni 2018 is zijn essaybundel *Met Montaigne in het achterhoofd* verschenen.

Henrik Schutjes was redacteur van het weekblad "De Dageraad" en heeft o.a. vertalingen verzorgd van werken van Nietzsche (omstreeks 1912).

Thomas Spickmann (1973) is constructeur en redacteur van De Vrijdenker.

AANWIJZINGEN VOOR AUTEURS

Uw bijdragen aan dit blad worden zeer gewaardeerd. Wij verzoeken u om bij het aanleveren met de volgende informatie en aanwijzingen rekening te houden.

- Bijdragen aan het blad worden – in verzorgd, leesbaar Nederlands – in digitale vorm aangeboden aan de hoofdredacteur op het email-adres van de Redactie.
- Als auteur bent u zelf verantwoordelijk voor de inhoud van uw werk. Buiten die verantwoordelijkheid vallen door de Redactie in het werk aangebrachte correcties.
- De Redactie noch de vereniging De Vrije Gedachte (DVG) is aansprakelijk voor plagiaat, auteursrechtenschending etc., gepleegd door auteurs.
- Het copyright op een geplaatste bijdrage blijft berusten bij de auteur; DVG is echter gerechtigd de bijdrage geheel of gedeeltelijk opnieuw te plaatsen, hetzij in het blad hetzij in een bloemlezing in boekvorm.
- U verstrekt over/van uzelf enige personalia en een portretfoto die bij het werk kunnen worden afgedrukt als het om een publicatie van enige omvang gaat.
- In overleg met de Redactie kan een bijdrage desgewenst onder pseudoniem worden gepubliceerd; anonieme bijdragen worden echter niet geaccepteerd. De auteur moet voor de hoofdredacteur bereikbaar zijn.
- Wij gaan ervan uit dat een artikel niet veel langer is dan 3000 woorden en een boekbespreking die niet diep op thema's uit het boek ingaat niet veel langer dan 1500 woorden.
- Veronderstel niet te veel voorkennis bij de lezers; vermijd technische/geleerde termen of leg ze uit.
- A.u.b. niet te veel noten; alleen eindnoten.
- Vertaal niet-Nederlandstalige teksten/citaten.
- Zorg voor een sprekende titel, die te maken heeft met het onderwerp, en voor bijpassende sub-onderwerpen met tussenkopjes.
- Een mini-samenvatting, waarin ook de belangrijkste trefwoorden voorkomen, wordt op prijs gesteld.
- Noem het hoofdonderwerp in het begin en schrijf de rest ter ondersteuning van dit onderwerp, zodat de lezer de argumentatie / illustratie en de weg naar de eventuele conclusie kan volgen.
- Spring niet via vrije associaties van de hak op de tak en haal geen dingen erbij die niet met het hoofdonderwerp te maken hebben, waardoor de lezer de weg kan kwijtraken.
- Vindt u dat een uitweiding belangrijk is ter illustratie van het hoofdthema, leg dan uit hoe.
- Lees uw stuk zelf goed na; controleer de zinsbouw en spelling, in het bijzonder van de genoemde namen.

Onze dank voor uw medewerking!

De Redactie

De Vrije Gedachte

Doelstelling van De Vrije Gedachte

De vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' stelt zich ten doel: het bevorderen van het vrijdenken. Het vrijdenken is een atheïstisch-humanistische levenshouding gekenmerkt door:

- Rationeel denken en onderzoeken van de werkelijkheid, daarbij strevend naar:
 - bevrijding van dogmatisme, vooroordeel en onwetenschappelijke houding,
 - vasthouden aan principes van toetsing en bewijsvoering.
- Moreel handelen vanuit het besef van:
 - eigen verantwoordelijkheid voor gedachten en daden,
 - menselijke waarde,
 - solidariteit met de medemens, de natuur en het milieu,
 - de eindigheid en onherhaalbaarheid van elk individueel leven.

Een vereniging ontleent bestaansrecht aan haar doelstellingen en aan haar ledental. Veel doelstellingen kunnen worden bereikt bij voldoende aantallen (actieve) leden. Opkomen voor de situatie van mensen met een atheïstisch-humanistische levenshouding is erg actueel. In de komende periode wil 'De Vrije Gedachte' graag nieuwe activiteiten organiseren, ook in de regio's, en meer voor het voetlicht treden. Dit vergt creativiteit, tijd en energie van het bestuur, meer vrijwilligersinzet en een financiële impuls. U kunt hierbij helpen.

Steun De Vrije Gedachte!

Vindt u ook dat de vereniging op de kaart van levensbeschouwelijk Nederland thuishoort? Wilt u ook dat de vereniging nieuwe activiteiten organiseert? Steun dan de vereniging!

U kunt de vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' steunen door:

- mee te doen bij activiteiten en uw mening te geven,
- als vrijwilliger te helpen bij de organisatie van activiteiten, of door een plaatselijke of regionale kring te starten,
- ingezonden brieven te sturen aan kranten en uzelf daarin expliciet als vrijdenker te benoemen,
- geld te schenken aan de vereniging of een legaat na te laten. U kunt hierover vrijblijvend een informatief gesprek voeren en u daarvoor aanmelden via ons mailadres (zie onder),
- andere belangstellenden te attenderen op de activiteiten van de vereniging,
- te reageren op publicaties e.d. van 'De Vrije Gedachte',
- lid te worden van vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' (zie het informatiekader in dit blad),
- abonnee te worden van het blad 'De Vrijdenker' (zie het Colofon van dit blad).

Heeft u vragen of ideeën? Het bestuur hoort ze graag! Of wilt u praten over nalaten of schenken? Neem contact op via info@devrijegedachte.nl; voor andere contactmogelijkheden zie het informatiekader in dit blad.

Bezoek onze website
devrijegedachte.nl
en onze Facebook-pagina
'De Vrije Gedachte'

Het driekleurig viooltje is sinds de 19de eeuw het internationale symbool van de vrijdenkerij. Dit bloempje heeft in het Frans de naam *pensée*, die gedachte betekent. De bloem heeft deze naam gekregen omdat de vorm ervan op die van een menselijk gezicht zou lijken en omdat de bloem in augustus vooroverbuigt alsof hij diep in gedachten is. *La libre pensée*, een term die Victor Hugo in 1850 geïntroduceerd zou hebben, betekent letterlijk de vrije gedachte en is de Franse benaming voor het vrijdenken. (Bron: wikipedia.org.)

strikte scheiding tussen kerk en staat – weren van indoctrinatie uit opvoeding en onderwijs – bevorderen van een kritisch onderzoekende, wetenschappelijke houding – ontmaskeren van religie, pseudo-wetenschap en andere waanvoorstellingen – vrijheid van expressie – respect voor de waardigheid van de mens als wezen met een eindig en eenmalig bestaan – erkenning van het volledige zelfbeschikkingsrecht van de mens over eigen lijf en leden